

ג'וינט ישראל
היחידה לנכויות ושיקום

מסירה (מסע) – התכנית לקידום מעמדם של אנשים עם נכויות בחברה הערבית בישראל

דוח מחקר

הנכים בחברה הערבית בישראל: הזדמנות לשינוי חברתי

אביטל סנדלר-לף ויפעת שחק

תמוז תשס"ז, יולי 2006

ירושלים

דוח זה מהווה סיכום תהליך שנמשך שנה, במסגרתו כונס פורום, שכלל אנשי מקצוע, קובעי מדיניות, נציגי נכים ובני משפחותיהם. הפורום בחן את מצבם של אנשים עם נכויות בחברה הערבית בישראל והיה שותף להזמנה של סקירות ומחקרים עליהן מבוסס דוח זה. העבודות סייעו לבניית הצעה מקיפה למהלך ארבע-שנתי, שמטרתו לקדם את מעמדם ושילובם של הנכים בחברה הערבית בישראל.

נוכח חשיבות המידע שנאסף, והיכולת של גורמים נוספים להסתייע בו, החליט גיוינט ישראל להפיצו בשפות העברית והערבית לקובעי המדיניות, אנשי המקצוע, נותני השירותים וארגוני הנכים.

תודה לחברי הפורום על הסיוע, העצות והנכונות הרבה לתרום לתהליך (שמותיהם מפורטים בנספח 2 לדו"ח זה).

תודה מיוחדת לכותבי העבודות המפורטים בהקדמה בעמוד 7 על עבודתם המקצועית והמאומצת. דוח זה מהווה אינטגרציה של עבודות אלה.

תודה לגורמים המממנים של המהלך שהוביל לכתובת דוח זה ולביצוע תכנית ארבע-שנתית, המבוססת על ממצאי הדוח ועל עבודת הפורום.

תודה לתמרה ברנע מנהלת היחידה לנכויות ושיקום על היוזמה, על ליווי המהלך ועל הארותיה והערותיה המועילות.

תודה גם ליעקב חסון על העריכה הלשונית ולמיטל דהן על ההתקנה לדפוס.

תוכן העניינים

7	תקציר
11	הקדמה
13	פרק א': נתונים על הנכים בחברה הערבית
17	פרק ב': חסמים ואתגרים עמם מתמודדים הנכים בחברה הערבית
23	פרק ג': השירותים הקיימים בחברה הערבית לטיפול בנכים
23	1. השירותים הניתנים לנכים בחברה הערבית
27	2. תכניות, התארגנויות ופרויקטים למען נכים שיושמו ביישובים שונים
39	סיכום
43	מקורות

	רשימת נספחים
45	נספח 1 : מיפוי פרויקטים
54	נספח 2 : משתתפי הפורום לקידום מעמד הנכים בחברה הערבית בישראל

	רשימת לוחות
14	לוח 1 : שיעור הילדים הנכים בחברה הערבית ובחברה היהודית בישראל מכלל הילדים באותה חברה
25	לוח 2 : שירותים הניתנים לילדים עם צרכים מיוחדים, ערבים ויהודים

הנכים בחברה הערבית בישראל מתמודדים עם חסמים שחלקם דומים לאלה של כלל הנכים, חלקם מוחרפים בחברה הערבית וחלקם ייחודיים לה. בין החסמים המקשים על השתלבותם בחברה: מחסור במידע נגיש ובשירותים, חברה שאינה נגישה ואינה מקבלת אותם כשווי זכויות, חוסר תיאום בין הרשויות השונות העוסקות בענייני הנכים ועוד. עם זאת, בעשור האחרון אנו עדים להתפתחויות חשובות בעולמם של אנשים עם נכויות שלא פסחו על הנכים הערבים. התפתחויות אלה נובעות בעיקר משינויים בחקיקה ובפיתוח שירותים המאפשרים לנכים עצמם לחולל שינוי בעולמם.

מסמך זה מיועד לזהות את הסוגיות והצרכים המרכזיים הייחודיים לנכים הערבים בחברה הישראלית ולהצביע על הזדמנויות ועל מנופים לשינוי. דוח זה הוא תוצר מסכם של פורום, שכונס על ידי היחידה לנכויות ושיקום בגיונט ישראל וכלל אנשי מקצוע, קובעי מדיניות, נציגי נכים ובני משפחותיהם על מנת לפעול למען העלאת מעמד הנכים בחברה הערבית ולהכרה בזכותם להיות משולבים בכל תחומי החיים. בעקבות עבודת התכנון, אושר על ידי קרן אנונימית מהלך ארבע-שנתי לקידום מעמדם של הנכים בחברה הערבית בישראל.

המסמך מבוסס על שבעה דוחות קודמים שהוזמנו על ידי הגיונט ובוצעו על ידי גורמי מחקר שונים המכירים מקרוב את החברה הערבית בישראל. בחלקו הראשון המסמך מציג נתונים כמותיים לגבי הנכים בחברה הערבית, בחלקו השני המסמך עוסק בחסמים ובאתגרים עמם מתמודדים הנכים, ובחלקו השלישי המסמך עוסק בשירותים שונים הניתנים לנכים. בנוסף מובאות דוגמאות לפרויקטים ארציים למען נכים המיושמים ביישובים ערביים ודוגמאות להתארגנויות של נכים למען נכים ברמה היישובית-מקומית.

נתונים – עם בחינת הנתונים לגבי הנכים בחברה הערבית הדבר הבולט הוא חלקיותם (עובדה הנכונה גם לגבי הנכים היהודים בישראל). המחסור בנתונים בעייתי מכמה סיבות. בין היתר, הוא אינו מאפשר טפל ולסייע לנכים הזקוקים לשירותים, אינו מאפשר לתכנן מערך שירותים ראוי והוא מקשה על זיהוי נקודות בעייתיות המצריכות תשומת לב מיוחדת. בהקשר זה יש לציין כי בחלק מן הרשויות המקומיות הערביות אין מידע שלם על הנכים ביישוב, כאשר אחת הסיבות לכך היא תת-איתור והסתרת הנכים.

על אף הקושי לקבל נתונים מספריים מדויקים לגבי הנכים בחברה הערבית, נראה כי אחוז האנשים המוגבלים בחברה זו - ילדים, מבוגרים וקשישים - גבוה משיעורם בחברה היהודית בשל כמה גורמים, ביניהם, השיעור הגבוה של נישואי קרובים, מחלות תורשתיות, לידה בגיל מבוגר יחסית (במגזר הבדואי, למשל) והיעדר מודעות לבעיות גנטיות שונות.

חסמים ואתגרים - הנכים מתמודדים עם קשיים וחסמים שונים המפריעים לתפקודם היומיומי ולהשתלבותם בקהילה ובחברה הסובבת. לחלק מהנכים דימוי עצמי ירוד, בושה, תחושות אישיות קשות. לעיתים קרובות הם מתקשים להאמין בעצמם וביכולותיהם. הנכים גם מתמודדים עם חברה שאיננה משלבת אותם באופן מלא, קיימים דעות קדומות וסטריאוטיפים כלפי הנכים. הנכה ובני

משפחתו מתמודדים עם מגבלות: בנישואין, בבידוד, בזלזול, בהשפלה, בפחד, בחשדנות ובניכור. לעיתים קרובות אין רגישות מספקת לצרכיו של הנכה גם על ידי הגופים והמוסדות שאמורים לסייע ולטפל בו (כמו הרשות המקומית, מחלקת הרווחה, המוסד לביטוח לאומי, המתנ"ס והמועדון) לעיתים קיימת בקרב הנכים התחושה, כי מאחר והם אינם מהווים קבוצת כוח אין התייחסות אליהם ולצורכיהם מצד הרשות המקומית.

משפחת הנכה היא הגורם המרכזי המעורב בטיפול באדם הנכה. כיום, לדברי הנכים ובני משפחותיהם אין די תמיכה וסיוע מתאימים למשפחת הנכה. יחסי הנכה ומשפחתו הם יחסים מורכבים. מצד אחד יש דיווחים כי המשפחה היא המסגרת היחידה אשר מטפלת, תומכת ומסייעת לנכה. בדיווחים אלו מתואר יחס שבנוי על כבוד הדדי, רצון לסייע לנכה ולשלב במשפחה ובחברה. ומצד שני יש נכים שמתלוננים על טיפול לקוי, ועל כך שהיחס כלפיהם הוא של רחמים, בושה והסתרה.

אחת הבעיות המרכזיות המקשה על הנכים ובני משפחותיהם היא הנגישות המוגבלת למידע שיש לנכה. הנכים ובני משפחותיהם חשים בחסרון מידע לגבי זכויותיהם, לגבי אפשרויות טיפול ושיקום ומקורות סיוע. כן חסרים הכוונה וייעוץ בשפה הערבית.

מכשול מרכזי להתערות הנכה בסביבה הוא אי-הנגישות של היישוב המתבטאת, בין היתר, במחסור בהסעות מתאימות לנכים, מבנים ציבוריים ומוסדות שאינם מותאמים למעבר נכים, מדרכות חסומות ועוד. אי-הנגישות מגבירה את התלות של הנכה במשפחתו ובסביבה ומקשה על השתלבותו בחיי היומיום בקהילה.

גם בתחומי הלימודים והתעסוקה ישנם קשיים. מחד גיסא הסטודנטים הנכים הערבים זכאים לתמיכה אוניברסלית מגופים כמו: המוסד לביטוח לאומי, עמותת על"ה ועמותות נוספות התומכות בסטודנטים נכים. אולם מאידך גיסא בחברה הערבית אין די עידוד לנכים המעוניינים לצאת ללימודים גבוהים. מעבר לכך חסרות מסגרות חינוכיות מתאימות לנערים בעיקר לחירשים (אשר אינם זוכים למסגרת לימודית מתאימה לאחר גיל 14). כיום אפשרויות התעסוקה העומדות בפני הנכה הן מצומצמות. אין די מקומות עבודה מתאימים ואין די הסעות המותאמות לנכה למקומות העבודה. המעסיקים אינם קולטים אנשים עם נכויות בשל דעות קדומות וחשש מפגיעה בתהליך העבודה. יש מחסור במרכזי שיקום לנכים באזור הנגב ובקלנסווה. מרכזי השיקום הקיימים אינם מציעים תחומי עבודה רבים, ולרוב, העבודה בתוך מרכז השיקום לא מתאימה.

שירותים - ביישובים הערביים קיימים כ-100 ספקי שירותים לנכים (זאת מלבד שירותים הניתנים במסגרת המחלקות לשירותים חברתיים ברשויות המקומיות), אך אלה אינם נותנים מענה מספק לכלל הצרכים. השירות הנפוץ ביותר המסופק הוא שירות הפנאי. הפריסה של השירותים ביישובים הערביים, תואמת את הפיזור הגאוגרפי של האזרחים הערבים במדינת ישראל: אזור חיפה והצפון נהנה מעיקר השירותים - 72%. בולט המחסור האקוטי של שירותים בדרום. עיקר השירותים ניתנים לאוכלוסיות הנהנות משירותים מתוקף חקיקה אוניברסלית: אנשים עם פיגור שכלי ואנשים עיוורים וכבדי ראייה. בולט המיעוט היחסי של שירותים הניתנים לאנשים עם מוגבלות פיזית (שאינן להם סל שירותים המעוגן בחקיקה). כמו כן, אנשים עם מגבלות נפשיות והפרעות (התנהגות, תקשורת, תפקוד, אוטיזם) אינם מקבלים שירותים גם בגלל תת-איתור של אוכלוסיות אלה.

מספר פרויקטים ארציים למען כלל הנכים פועלים גם ביישובים הערביים. הבולט מביניהם הוא פרויקט "קהילה נגישה" אשר פועל ב-40 יישובים ברחבי הארץ, מתוכם שמונה יישובים ערביים: אום אל-פחם, קלנסווה, כפר כנא, טמרה, שפרעם, סכנין, נצרת ודאלית אל-כרמל. אום אל-פחם אף נבחר על ידי ועדת ההיגוי הארצית של הפרויקט לאחד מארבעת היישובים המצליחים בפרויקט כולו. ממצאי ההערכה של פרויקט "קהילה נגישה" בחברה הערבית מצביעים על כך שהתכנית הצליחה להעלות את נושא שוויון הזכויות לאנשים עם מוגבלויות על סדר היום הציבורי ביישובים הערביים, וכן הביאה לתגבור פעילות הפנאי לנכים ולהתגייסות קהילת הנכים והקהילה הרחבה לפעילות למען נכים. הישגים נוספים כללו הרחבה והעמקה של המידע על זכויות ושירותים, הידוק הקשר של הנכים עם מקבלי החלטות ביישובים ועם אנשי דת. וכן יצירת אפיקי תקשורת בלתי פורמליים. למרות ההצלחות, ממצאי ההערכה הצביעו על מספר קשיים ובעיות ביישום התכנית: מחסור באנשי מקצוע מקומיים להכשרת פעילים, לליווי שלהם ולהטמעת התכנית. התברר כי קיימת רמה נמוכה מאוד של נגישות למידע, למשאבים, לתשתיות פיזיות ולמוקדי קבלת החלטות. עוד עלה כי קיים מחסור בסיסי בשירותים לנכים. מבחינת הדימוי של הנכים התכנית התמודדה עם חוסר רצון של אנשים נכים ובני משפחותיהם להיחשף בשל בושה ופחד מסטיגמה. השיח הקהילתי נותר ברמה של חסד ולא של זכויות. קושי נוסף התגלה בשילוב נפגעי נפש ואנשים עם פיגור בתכנית.

התארגנויות נוספות של נכים למען נכים קיימות ברמה המקומית-יישובית. בעשור האחרון מתפתחת מגמה חיובית בחברה הערבית בה נכים לוקחים אחריות על מצבם ומקימים עמותות וארגונים לסייע לעצמם. דרכם של הנכים המעוניינים להתארגן לפעולה אינה פשוטה. אחד החסמים הקיימים הוא הקושי להתארגן לקבוצה או לעמותה. הקושי מתבטא הן בחוסר ידע כיצד לעשות זאת, והן בחסרונה של יד מכוונת ומייעצת, מחסור תקציבי ולעיתים חסך בתמיכה מוראלית. ממיפוי פרויקטים קיימים עבור אוכלוסיית הנכים בצפון ובמשולש בריכוזי היישובים הערביים עולה, כי קיימים כ-40 פרויקטים פעילים אשר מטרתם לעזור בצורות שונות לנכים בחברה הערבית. ביניהם, פרויקטים הנותנים שירות לנכים ולמשפחותיהם מטעם לשכות הרווחה המקומיות וגופי סיוע אחרים ופרויקטים המתבצעים דרך עמותות.

המיפוי העלה מספר ממצאים חשובים נוספים: מתכנני ומפעילי הפרויקטים מציינים לרוב את ההצלחה על בסיס שני ממדים: השתתפותם של מספר ארגונים במתן השירות או אפילו עצם תמיכתם בשירות והמשך השתתפות אוכלוסיית היעד בפעילות; במקומות שבהם לא ניתן שירות מטעם מוסדות המדינה (למשל, לשכות רווחה) קמות עמותות, לרוב מטעם הקהילה ובמיוחד על ידי קהילת הנכים; העמותות מופעלות על ידי יזמים מקומיים, כאשר גיוס המשאבים מתבסס על גיוס פנים-קהילתי; פרויקטים רבים מתבססים על שירותים הניתנים על ידי חברי אוכלוסיית היעד (נכים למען נכים); רוב המסגרות הקיימות (במיוחד עמותות), אינן מסתפקות במתן שירות ספציפי לנכים ובני משפחותיהם, אלא מדגישות את תפקידן אף בתחום הסינגור על הנכים ומשפחותיהם, בכל הקשור בהספקת מידע על זכויותיהם החוקיות. עוד עולה מהסקירה כי במקומות שבהם מתקיימים פרויקטים מוצלחים קיים, בדרך כלל, שיתוף פעולה בין הארגונים השונים ובין הארגונים לרשויות המקומיות.

מסקירת הפרויקטים עולה תמונה חיובית על יכולתן של עמותות שהוקמו על ידי נכים ולמען נכים ובני משפחותיהם להביא לשיפור במצבם של הנכים, הן מבחינת יחסה של הקהילה, והן מבחינת העשרת חייהם ומבחינת שיפור היכולת לנוע ולהשתלב בקהילה. אך אין ספק שהתרומה המשמעותית ביותר,

עליה מעידים הנכים, היא שינוי תדמיתם ודימוים העצמי מאנשים אשר היו שרויים במצב משברי עקב נכות מלידה או כתוצאה מתאונה למצב של מציאת עניין ומשמעות לחייהם. על תמונה זו מעיב בעיקר הקושי הכלכלי עמו מתמודדות העמותות, המתבטא בתכניות שאינן מיושמות בשל מחסור תקציבי ומחשש מתמיד מפני פגיעה ביכולתן לפעול בעתיד, ללא תזרים מזומנים קבוע ומובטח.

סוגיה שצפה לכל אורך המסמך היא הקשר בין מוגבלות ומגדר. הנשים הערביות הנכות סובלות אף יותר מהגברים במובנים של תדמית ויחס מצד החברה. אם משפחות מסוימות מתביישות בבן משפחה נכה הרי המצב חמור אף יותר כאשר מדובר בבת משפחה נכה. הנשים הנכות מבודדות חברתית אינן נישאות ולא ומקימות משפחה. פעמים רבות הן נשארות ספונות בביתן ואינן יוצאות מחמת הבושה האישית, בשל לחץ משפחתי ובשל חוסר רצון מצד המשפחה להסתובב עמן ביישוב. בנוסף סובלות חלק מן הנשים הנכות מקשיים הנובעים מאי-ידיעת קרוא וכתוב, דבר המגביל את נגישותן למידע ומגביר את תלותן בקרובים, בסביבה ובגופים המטפלים. בקרב הנשים הבדואיות הנכות בנגב התמונה עגומה אף יותר הן בשל התרבות הבדואית, אשר כמעט אינה מאפשרת ניידות לנשים נכות, והן בשל מחסור אובייקטיבי של שירותים באזור.

לסיכום – למרות המצב הכלכלי הקשה ניתן לראות בעשור האחרון שינוי ביחסם של השירותים הפורמליים ושל החברה הערבית לנכים. קיימות רשויות מקומיות שנרתמו למאמץ לסייע לנכים בתחומים שונים, להנגיש את היישוב, ולפעול למען שילובם של הנכים בחברה. גם מבחינת התארגנויות של נכים, קיימות יוזמות והתארגנויות שנועדו להיטיב את מצב הנכים בתחומים שונים. התכנית הרב-שנתית שבנתה היחידה לנכויות ושיקום בג'וינט ישראל בשיתוף עם גורמים ממלכתיים, עירוניים, ארגוני נכים ואנשי מקצוע נועדה לקדם את מעמדם של הנכים בחברה הערבית בישראל. המהלך שיופעל אמור לתרום לחיזוק עמותות של נכים למען נכים כמפתחי שירותים ומחוללי שינוי, להנגיש מידע לגבי זכויות ושירותים קיימים, להדק את התיאום הבין-מגזרי כדי ליעל את אספקת השירותים ולשנות את העמדות כלפי הנכים בצורה משמעותית.

הנכים ובעלי המוגבלויות בישראל מהווים במובנים רבים, קבוצת אוכלוסייה מוגדרת, הנדרשת להתייחסות מיוחדת. אולם, יש לזכור, כי קבוצה זו אינה הומוגנית - יש סוגי נכויות שונים, ותתי קבוצות שונות. מסמך זה עוסק בקבוצת אוכלוסייה, שעד עתה לא זכתה להתייחסות פרטנית מיוחדת: הנכים בחברה הערבית בישראל.

המסמך בוחן בצורה מעמיקה וכוללת את הסוגיות והצרכים המרכזיים בנושא הנכויות בקרב החברה הערבית בישראל, במטרה עתידית להעלות מעמד הנכים בחברה הערבית ולהכרה בזכותם להיות משולבים בכל תחומי החיים.

עד כה הנכים בחברה הערבית בישראל לא זכו להתייחסות מיוחדת או שונה מכלל הנכים בישראל. הנכים בחברה הערבית נכללו במסגרות ותכניות שהפעילו גורמים שונים. כדי לבחון האם יש צורך בפיתוח מודל ייחודי עבור הנכים בחברה הערבית הזמין גיוינט ישראל מגופי מחקר שונים את הדוחות הבאים, המתארים היבטים שונים הנוגעים לאוכלוסייה זו:

1. סקירת ספרות על מוגבלות בחברה הערבית בישראל.¹
 2. סקירת השירותים לנכים במגזר הערבי.²
 3. צרכים, עמדות ותפיסות של נכים בני 21+ ובני משפחותיהם בחברה הערבית.³
 4. הנכים בחברה הערבית – מנקודת מבט נותני השירות.⁴
 5. מיפוי וניתוח פרויקטים בתחום שיקום נכים בקרב האוכלוסייה הערבית בישראל.⁵
 6. תיאור הפרויקט "קהילה נגישה" בחברה הערבית בישראל מצב קיים ואפשרויות לעתיד.⁶
 7. תיאור פעילות היחידה לנכויות ושיקום בגיוינט ישראל בחברה הערבית בישראל.⁷
- דוח זה מהווה שילוב של הממצאים שהתקבלו בדוחות השונים לכלל מסמך אחד.

בפרק א' בדוח יוצגו נתונים כמותיים על הנכים בחברה הערבית בישראל. פרק ב' יעסוק בחסמים ובאתגרים עמם מתמודדים הנכים בחברה הערבית. פרק ג' ייחד לנושא השירותים הקיימים בחברה הערבית לטיפול בנכים. חלקו הראשון של פרק ג' יציג את מצב השירותים הניתנים לנכים, חלקו השני של הפרק יציג תכניות, התארגנויות ופרויקטים למען נכים שיושמו ביישובים ערביים שונים, הן פרויקטים ארציים שיושמו ביישובים והן תכניות ברמה המקומית-יישובית. לבסוף יובא סיכום בו יוצגו קווי המתאר העיקריים בתמונת המצב הנוכחית.

¹ נורית שטרסברג, "סקירת ספרות על מוגבלות בחברה הערבית בישראל", מאיר-ס-גיוינט מכון ברוקדייל, אפריל 2005. נתונים בדוח זה לקוחים ממחקרים הנזכרים בסקירת הספרות. פרטי המחקרים מופיעים במלואם בסקירת הספרות.

² רות אפרתי, "סקירת השירותים לנכים במגזר הערבי", מכון הנריטה סאלד, אפריל 2005.

³ נאיה אבו שרקייה ומאג'ד אגבריה, "צרכים, עמדות ותפיסות של נכים בני 21+ ובני משפחותיהם בחברה הערבית: ממצאים מקבוצות מיקוד", משרד "אל-ריאדה", אפריל 2005.

⁴ אמין פארס, "הנכים בחברה הערבית – מנקודת מבט נותני השירות", איקונומיק אנליסיס יעוץ הדרכה ומחקרים, אפריל 2005.

⁵ ח'אלד אבו עסבה ואמירה קראקה, "מיפוי וניתוח פרויקטים בתחום שיקום נכים בקרב האוכלוסייה הערבית בישראל", מכון מסאר, למחקר, תכנון וייעוץ חברתי, אפריל 2005.

⁶ ראויה לוסיה ואביטל סנדלר-לף, "תיאור הפרויקט 'קהילה נגישה' בחברה הערבית בישראל מצב קיים ואפשרויות לעתיד", היחידה לנכויות ושיקום גיוינט ישראל, מאי 2005.

⁷ אביטל סנדלר-לף וראויה לוסיה, "תיאור פעילות היחידה לנכויות ושיקום בגיוינט ישראל בחברה הערבית בישראל", היחידה לנכויות ושיקום, גיוינט ישראל, מאי 2005.

פרק א': נתונים על הנכים בחברה הערבית

בבואנו לבחון את הידע הקיים על נכים בחברה הערבית או נתקלים במצב עגום בו בסיס הנתונים בנושא מצומצם. אין כיום נתונים מספריים מרוכזים ומוסדרים על אנשים נכים בישראל בכלל, ועל אוכלוסיית הנכים בחברה הערבית בפרט.

נתונים כלליים

האוכלוסייה הערבית בישראל מונה כיום כ-1.4 מיליון תושבים, המהווים כ-20% מאוכלוסיית המדינה.⁸ בקרב האוכלוסייה הערבית בישראל, המוסלמים מהווים כ-82.5%, הנוצרים כ-9% והדרוזים כ-8.5% (נכון לשנת 2004).⁹

71% מהתושבים הערביים בישראל מתגוררים ב-116 יישובים ערביים, 24% מתגוררים ב-8 יישובים מעורבים (בהם יש רוב יהודי אבל מיעוט ניכר של תושבים ערבים), אחוז נוסף מתגורר ביישובים יהודיים אחרים ו-4% במקומות שאינם מוגדרים על ידי משרד הפנים כיישובים, רובם בדואים בדרום הארץ.¹⁰

היקף בעלי נכויות בחברה הערבית^{11, 12}

על אף הקושי לקבל נתונים מספריים מדויקים לגבי הנכים בחברה הערבית, נראה כי אחוז האנשים המוגבלים בחברה זו גבוה משיעורם בחברה היהודית בישראל בשל מספר גורמים, ביניהם, השיעור הגבוה של נישואי קרובים, מחלות תורשתיות, לידה בגיל מבוגר יחסית (במגזר הבדואי, למשל) והיעדר מודעות לבעיות גנטיות שונות. נתונים על מומים מולדים מראים כי שיעור המומים המולדים בקרב האוכלוסייה הערבית בישראל גבוה מזה שבקרב האוכלוסייה היהודית.

סיבות נוספות לשיעור גבוה של אנשים נכים בחברה הערבית היא פגיעות חמורות יותר ושיעור גבוה יותר של היפגעות מתאונות בחברה זו. קיימים מחקרים המצביעים על שיעור גבוה יותר של אשפוזים עקב תאונות ופגיעות (שאינן תאונות דרכים) בקרב האוכלוסייה הערבית מאשר בקרב האוכלוסייה היהודית, וכן מחקרים המראים כי פציעות הילדים בחברה הערבית חמורות יותר מאשר הפגיעות בקרב הילדים היהודים.¹³

להלן יוצגו הנתונים הקיימים ביחס לילדים, מבוגרים וקשישים בעלי מוגבלות בחברה הערבית.

⁸ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, הודעה לעיתונות, 2 באוקטובר 2005. באתר www.cbs.gov.il

⁹ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ישראל במספרים 2004, ירושלים, תשס"ה-2005.

¹⁰ שטרסברג, "סקירת ספרות על מוגבלות בחברה הערבית בישראל".

¹¹ שם.

¹² אתר נציבות שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות www.justice.gov.il

¹³ מצד אחר קיימים מחקרים המראים שאין הבדלים בשיעור הפגיעות של ילדים ערבים ויהודים.

ילדים נכים

בלוח 1 - שלהלן מוצגת השוואה בין נכויות שונות בקרב ילדים (עד גיל 17), בחברה הערבית והיהודית:¹⁴

**לוח 1: שיעור הילדים הנכים בחברה הערבית ובחברה היהודית בישראל
מכלל הילדים באותה חברה (באחוזים)**

סוג הנכות	ילדים נכים בחברה הערבית	ילדים נכים בחברה היהודית
נכות חושית	1.4	0.7
נכות פיזית	2.0	0.9
פיגור	0.8	0.4
לימודי רגשי/התנהגותי	2.9	4.3
מחלות	1.2	1.3
(סה"כ)	8.3	7.6

מלוח 1 עולה כי שיעור הילדים הסובלים מנכות על סוגיה השונים גבוה יותר בחברה הערבית מאשר בחברה היהודית, למעט בתחומים: הלימוד, הרגשי וההתנהגות ומחלות. קיימת סברה כי שיעור הסובלים מנכות בתחום הלמידה וההתנהגות בחברה הערבית מהווה תת-אומדן בשל היעדר מערכת אבחון מתאימה לאוכלוסייה הערבית. בהנחה ששיעור הסובלים מנכות זו בחברה הערבית דומה לזה הקיים בחברה היהודית ניתן לאמוד את סה"כ הילדים עם צרכים מיוחדים בחברה הערבית ב-9.7% לעומת 7.6% - השיעור הקיים בחברה היהודית.¹⁵

מבוגרים נכים (גילאי 18-64)¹⁶

קיים מידע מוגבל על היקף אוכלוסיית הנכים בחברה הערבית, מאחר שלא קיימים סקרים מקיפים אשר בחנו נושא זה. הנתונים הקיימים כיום הם על מקבלי קצבה מן המוסד לביטוח לאומי ונתונים על שכיחות החולים במחלות כרוניות.

מהמידע הקיים עולה כי יש שיעור גבוה יותר של מקבלי קצבת נכות כללית בקרב תושבי היישובים הערביים מאשר בקרב תושבי היישובים היהודיים והמעורבים: 4.8% לעומת 3.8% בהתאמה. גם שיעורם של מקבלי גמלה לשירותים מיוחדים, הניתנת בעת נכות קשה, גבוה יותר בקרב תושבי היישובים הערביים מאשר בקרב תושבי היישובים היהודיים והמעורבים.

הנתונים על שיעור המחלות הכרוניות מלמדים כי שכיחות מחלת הסרטן לסוגיה השונים נמוכה יותר בקרב החברה הערבית מאשר בקרב החברה היהודית, מלבד סרטן הריאות ששיעורו בקרב גברים ערביים, גבוה יותר מאשר בקרב גברים יהודיים.

מדיווחים עצמיים נראה כי יש שיעור גבוה יותר של ערבים הסובלים מסוכרת בגילאי 45-64 מאשר יהודים בגילאים אלו: 14% לעומת 8% בהתאמה.

¹⁴ ד' נאון ואח', "ילדים עם צרכים מיוחדים: הערכת הצרכים וכיסויים על ידי השירותים". המוסד לביטוח לאומי וגוינט-מכון ברוקדייל, 2000. מובא בשטרסברג, "סקירת ספרות על מוגבלות בחברה הערבית בישראל".

¹⁵ שם.

¹⁶ שטרסברג, "סקירת ספרות על מוגבלות בחברה הערבית בישראל".

שיעור התושבים הערבים אשר דיווחו כי הם סובלים ממחלה כרונית, נכות או מוגבלות, ואשר חשו עצמם כמוגבלים או מוגבלים מאוד בביצוע פעילויות של חיי היומיום היה כפול משיעורם בחברה היהודית: 44% לעומת 22% בהתאמה.

קשישים נכים (גילאי 65 ויותר)¹⁷

שיעור הקשישים בחברה הערבית נמוך יותר מאשר בחברה היהודית ועמד בסוף שנת 2003 על 3.2% מהאוכלוסייה (לעומת 11.5% בחברה היהודית). 33% מאוכלוסייה זו הם בני 75 ויותר (לעומת 46% בחברה היהודית). יצוין כי על פי הצפי הדמוגרפי, מספר הקשישים בחברה הערבית עתיד להיות גבוה פי 2.5 בשנת 2020 ממספרם כיום, ולפיכך, צפוי לגדול אף מספרם של הקשישים הלוקים במחלות כרוניות ובמוגבלויות.

מהנתונים הקיימים עולה כי הקשישים הלא יהודים בארץ מוגבלים יותר מהקשישים היהודים. הפער בולט במיוחד בשיעור המוגבלים הנזקקים לעזרה לפחות באחת מן הפעילויות הבאות: רחצה, התלבשות, אכילה, ניידות בבית, קימה ושיבה, יציאה וכניסה למיטה (פעילות ADL). בקרב הקשישים הערבים 30% זקוקים לעזרה אישית בפעילות הנזכרת (39% מהנשים ו-20% מהגברים לעומת 14% בחברה היהודית (17% מהנשים לעומת 11% מהגברים).

עוד עולה מן הנתונים כי כרבע מהקשישים הערבים הגרים בקהילה מרותקים לביתם בהשוואה ל-12% מהקשישים היהודים, כאשר הסיבות לכך הן: הכנסה, השכלה, התנהגויות מקדמות בריאות, נגישות לשירותי בריאות, דפוסי צריכת השירותים וגנטיקה.

בחינת הנתונים מצביעה על כך שהמידע הקיים לגבי הנכים בחברה הערבית אינו שלם וקיימים בו חלקים חסרים רבים. המחסור בנתונים בעייתי מכמה סיבות, בין היתר, הוא אינו מאפשר לטפל ולסייע לכלל הנכים, הוא אינו מאפשר לתכנן מערך שירותים ראוי והוא מקשה על זיהוי נקודות בעייתיות המצריכות תשומת לב מיוחדת.

¹⁷ ש.ם.

פרק ב': חסמים ואתגרים עמם מתמודדים הנכים בחברה הערבית

פרק זה יעסוק בקשיים, חסמים ואתגרים הניצבים בפני נכים ובעלי מוגבלויות בחברה הערבית ובני משפחותיהם. הקשיים הם מסוגים שונים ועולים במישורים שונים: דימוי עצמי, יחסי הנכה עם משפחתו, יחסיו של הנכה עם החברה הסובבת: דימויו בחברה, יחסה של הסביבה אליו ומכשולים שונים הניצבים בפניו בבואו להתערות בחברה. דגש מיוחד יינתן לבעייתן של הנשים הנכות הערביות, אשר בשל המסורת, התרבות ומבנה החברה הערבית סובלות אף יותר. דגש נוסף יינתן לאזור הנגב אשר הנכים המתגוררים בו מתמודדים עם החסמים השונים בצורה חמורה יותר.

הדברים המובאים בפרק זה מתבססים על דבריהם של משתתפים בקבוצות מיקוד: נכים ובני משפחותיהם,¹⁸ ודבריהם של נותני שירותים שונים לנכים: מנהלי מחלקות לשירותים חברתיים ברשויות המקומיות, מנהלי מתנ"סים, ארגונים ועמותות מטעם או למען נכים.¹⁹

חסמים

דימוי עצמי

משיחות שונות שנערכו עם נכים²⁰ עלה כי קיימות בקרבם תחושות אישיות קשות ביחס למצבם. חלקם חשו בודדים, מוזנחים, לא יעילים, חלקם חוו תחושות קשות של ריקנות, רבים חוו רגשות בושה ביחס למצבם. עוד עלה כי הנשים הנכות סובלות מדימוי עצמי בעייתי במיוחד. מראיונות שנערכו עם נותני שירותים לנכים בחברה הערבית, עלה כי אוכלוסיית הנכים היא אוכלוסייה בעלת הערכה עצמית ירודה. נותני השירותים סברו כי הנכים מסגלים לעצמם דפוסי התנהגות של קורבן (במיוחד בעלי לקויות שמיעה). הם רואים את עצמם מקופחים ומתלוננים כי הם אינם זוכים להזדמנות שווה. נותני השירותים מצביעים על כך שבשל הדיכוי של החברה הערבית, הנכים מסתפקים במועט.

יחסי הנכה עם משפחתו

קשה לאפיין את יחסי הנכה עם משפחתו על פני ממד יחיד. בשיחות שנערכו במסגרת קבוצות מיקוד עם נכים ובני משפחותיהם, חלק מן המשתתפים הנכים סיפרו כי המשפחה היא המסגרת היחידה אשר מטפלת, תומכת ומסייעת לנכה. הם תיארו יחס שבנוי על כבוד הדדי, רצון לסייע לנכה ולשלבו במשפחה ובחברה. מצד אחר היו נכים שקבלו על טיפול לקוי, הם טענו שהנכה מוחזק בבית והמשפחה מנצלת את קצבת הנכה לצרכיה האישיים. נטען שהיחס כלפיהם הוא של רחמים ובושה (בעיקר קבלו על כך בנגב): "יש משפחות שמתביישות גם לקבל סיוע כי הן חוששות להיחשף בציבור". יחס המשפחה לנשים הנכות הוא, במקרים רבים, בעייתי במיוחד: "החברה לועגת לאישה הנכה, המשפחה מתביישת בה ואף אחד לא מוכן ללוות אותה, לא מוכנים לדחוף את כיסא הגלגלים ברחוב". בנגב, הנשים הנכות הן לעיתים, בבחינת כלואות בביתן: "מצב הנשים הנכות קשה מאוד מאחר וההורים לא מאפשרים לבנות לצאת".

¹⁸ במסגרת הפרויקט נערכו מפגשים עם שש קבוצות מיקוד בהן נכחו 72 נכים ערבים ובני משפחותיהם. אבו שרקייה ואגבריה "צרכים, עמדות ותפיסות של נכים בני 21+ ובני משפחותיהם בחברה הערבית".

¹⁹ פארס, "הנכים בחברה הערבית – מנקודת מבט נותני השירות".

²⁰ השיחות נערכו כחלק ממדידת השפעתן של עמותות שונות שקמו על מנת לסייע לנכים התחושות שעלו תיארו את מצב הנכים בטרם שנעזרו בעמותות. מתוך אבו עסבה וקראקרה, "מיפוי וניתוח פרויקטים בתחום שיקום נכים בקרב האוכלוסייה הערבית בישראל".

נותני השירותים הצביעו על תופעה דומה של "החבאת" הנכה מתוך חשש לדעות קדומות ולמעמדה של המשפחה בתוך החברה המקומית.

על אף הקשרים המורכבים והשוניים בין הנכה למשפחתו, המשתתפים בקבוצות המיקוד היו שותפים לדעה כי משפחת הנכה נושאת בנטל המרכזי בטיפול בנכה. לדבריהם, אין תמיכה וסיוע מספקים ומתאימים למשפחת הנכה. קיימת תלות של המשפחה בנכה, אשר מגבילה את אפשרות העבודה של בני המשפחה. עוד נטען כי מעמד הנכה ומידת העצמאות שלו קשורים לרוב במידת התמיכה לה הוא זוכה מבני משפחתו. ממחקרים עולה כי להורים הערבים יש נטייה גבוהה יותר להגנת יתר של ילדם הנכה והם פחות מעודדים אותו לעצמאות בקבלת החלטות וביציאה לעבודה מההורים היהודים. הורים ערבים לילדים עם מוגבלויות דיווחו יותר מהורים יהודים על תחושת בושה גדולה ועל רגישות גבוהה לגבי תגובתם של אנשים אחרים.²¹

יחסי הנכה ומשפחתו עם הסביבה

המשתתפים בקבוצות המיקוד קבלו על היחס לנכה מצד הסביבה ועל מעמדו ומעמד משפחתו בחברה הערבית. לדבריהם, החברה אינה מקבלת לתוכה את הנכה, קיימים דעות קדומות וסטריאוטיפים כלפי הנכה. הנכה ובני משפחתו סובלים ממגבלות בנישואין, מבידוד, מזלזול, מהשפלה, מפחד, מחשדנות ומניכור. אין רגישות מספקת לצרכיו של הנכה. עוד עולה מדברי המשתתפים כי מצבם של הנכים בנגב, ביישובים הבדואים, הוא הגרוע ביותר, והזלזול מצד החברה הוא הקשה ביותר.

בתוך קבוצת הנכים בחברה הערבית הנשים הנכות סובלות אף יותר (במיוחד הנשים הנכות בנגב): "אישה נכה היא אישה זרוקה ואין מי שישתכל עליה". לנשים הנכות אף יותר מלגברים הנכים קשה להתחתן ולהקים משפחה "סיכוייה של אישה להתחתן ולהקים משפחה הם נמוכים מאוד". בעייתיות נוספת קיימת ביחס למצבם של החירשים. נותני השירותים השונים מצביעים על כך שמקרב בעלי המוגבלות הפיזית ולקויות הראייה והשמיעה - החירשים הם בעלי המעמד הנחות ביותר, בגלל קשיי השפה והתקשורת הם נחשבים לאנשים עם פיגור.

יחס הגופים המטפלים לנכה

קיים מחסור בשירותים מסוגים שונים לנכים.²² אך גם השירותים הקיימים והגופים המטפלים אינם משביעי רצון. המשתתפים בקבוצות המיקוד התלוננו על יחס של זלזול, חשדנות ואפילו דיכוי של הנכה ובני משפחתו מצד הגופים המטפלים: הרשות המקומית, מחלקת הרווחה, המוסד לביטוח לאומי, המתנ"ס והמועדון. הנכים ובני משפחותיהם טענו כי קיימת אפליה בטיפול ובשירותים המוענקים לנכה ובני משפחתו בהשוואה לקבוצות אחרות בקהילה (למשל, קשישים, ילדים ונשים). הנכים קבלו כי: "אנו מבלים את רוב הזמן בבית, אין מרכזים ופעילות שמתאימה לנו. אנו רוצים לצאת מהבית אבל אין מקומות ופעילות שנגישים ומתאימים לנו". טענות נוספות שעלו התייחסו לחסרונם של ארגון-גג לנכים ולא-שיתוף פעולה בין הארגונים המטפלים בנכים.

בעיה שונה שעלתה הצביעה על כך שרוב המוסדות מטפלים בנכים עד גיל 21. לדברי הנכים אחרי גיל זה "סוגרים את הנכה בבית" ואין מוסדות שניתן לפנות אליהם.

²¹ שטרסברג, "סקירת ספרות על מוגבלות בחברה הערבית בישראל".

²² נושא זה יידון בהרחבה בפרק ג'.

עוד קבלו המשתתפים בקבוצות המיקוד על חוסר נגישות למוקדי קבלת ההחלטות בכל הרמות וברוב המוסדות. נטען כי הרשות המקומית מזניחה אותם ולא מאפשרת להם להיות חלק ממוקד קבלת ההחלטות וממוקדי חלוקת המשאבים.

גם נקודת מבטם של נותני השירותים מצביעה על כך שאנשי הציבור לא מעמידים את הנכים בסדר עדיפות גבוה ובמקומות מסוימים אין בכלל התייחסות לאוכלוסייה זו.

אי-נגישות למידע

הנכים ובני משפחותיהם מרגישים כי יש להם נגישות מוגבלת למידע על זכויותיהם ולעיתים תכופות המידע אינו נגיש להם כלל. משיחות בקבוצות המיקוד עלה כי קיים מחסור בידע ומידע לנכה ולבני משפחתו, חסרים עלונים וטפסי הסברה בשפה הערבית ואם קיימים כאלו הם נכתבו בשפה לא מובנת. כן חסרים מדריכים בשפה הערבית ונותני שירות בשפה הערבית (רוב נותני השירות אינם דוברים את השפה). טענה נוספת ששבה ועולה היא שהמוסדות האחראים לזכויות ושירותים "לא מודיעים לנו על הזכויות שלנו" המשתתפים חשו כי מרכז מידע היה יכול לסייע להם רבות. גם נותני השירותים הצביעו על כך שחסרים גופים העוסקים בהפצת מידע, הכוונה וייעוץ לנכים.

אי-הנגישות למידע בנגב היא חמורה יותר, שם קיים מחסור חמור במידע. הנשים הנכות הערביות בנגב סובלות אף יותר מבעיה זו מאחר והאפשרויות שלהן לקבל מידע מצומצמות במיוחד מכיוון שלרוב הן אינן יודעות קרוא וכתוב.

אי-נגישות סביבתית

אי הנגישות הסביבתית אותה חווים הנכים באה לידי ביטוי ברמות שונות: מיקומו של היישוב, הרמה הפנים-יישובית, ובתי הנכים עצמם. ביישובים מסוימים קיימת טופוגרפיה בעייתית, המקשה על הנגישות, במיוחד ביישובים ההרריים. מעבר למיקומו של היישוב, גם הסדרי תעבורה והמעבר בתוך היישוב אינם מאפשרים נגישות נוחה לנכים: הרחובות והמדרכות חסומים למעבר, אין תחבורה ציבורית, אין תחנות הסעה, אין כלי רכב המתאימים לנכים.

בנוסף סובלים הנכים מאי-נגישות של המוסדות המטפלים (העירייה, מחלקת הרווחה, המוסד לביטוח לאומי, המתנ"ס ומוסדות ציבור) והעסקים ביישובים ומאי-התאמתם לצורכי הנכים. המשתתפים ציינו כי אין שילוט, אין חנייה לנכים, הכניסות לא מותאמות למעבר לנכים ואין שירותים ציבוריים. בעיה נוספת עליה הצביעו הנכים הייתה שהנגישות לבתיהם והמבנה שלהם אינם נוחים ואינם מותאמים לנכים. במיוחד קיימת בעיה כאשר אדם הופך לנכה באמצע חייו, למשל עקב תאונה.

לימודים

מראיונות עם נותני שירותים לאוכלוסייה זו עולה, כי מערכת החינוך בחברה הערבית אינה קולטת נכים בצורה הולמת. קיימים קשיים רבים בשילוב נכים במיוחד אלו בעלי לקות שמיעה בחינוך הרגיל, דבר אשר משפיע באופן משמעותי על חייהם גם בשלבים מאוחרים יותר. יצוין כי כיום חסרה תשתית לימודים מתאימה לחירשים לאחר גיל 14.

חסם נוסף עליו הצביעו נותני השירותים הוא מחסור בתכניות לנכים בתחום המשך הלימודים – תעודות גמר ובגרות לנכים שלא זכו ללמוד כשהיו צעירים.

גם לימודים גבוהים עבור נכים הוא נושא בעייתי. המשתתפים בקבוצות המיקוד קבלו על כך שקיים קושי רב לנכה להשתלב בתחום הלימודים האקדמיים: יש קושי להמשיך בלימודים מעבר לגיל 21

ונכה המעוניין להמשיך בלימודים אינו זוכה לעידוד ואינו מודע לאפשרויות שיש לו להיעזר בתמיכה ממוסדות אוניברסליים כמו המוסד לביטוח לאומי ועמותות שונות. הנכים רואים בלימודים (ובתעסוקה) מפתח להצלחה: "הצלחת הנכה תלויה באם הוא יכול לצאת מהבית, ללמוד, לעבוד ולתרום לחברה. בכדי שנצא ונתפתח אנו צריכים סיוע הכוונה ותמיכה".

תעסוקה

הנכים ובני משפחותיהם קבלו כי אפשרויות התעסוקה העומדות בפני הנכה מצומצמות. אין מקומות עבודה מתאימים ואין די הסעות מותאמות לנכה למקומות העבודה. המעסיקים אינם קולטים אנשים עם נכויות בשל דעות קדומות וחשש מפגיעה בתהליך העבודה. לטענת המשתתפים בקבוצות המיקוד, בחברה אשר סובלת משיעורי אבטלה גבוהים, שבה קיימת תחרות עזה על כל משרה פנויה המעסיק מעדיף אדם שאינו נכה גם אם הוא מוכשר פחות לתפקיד מאדם נכה. עוד עלה כי קיים מחסור במרכזי שיקום באזור הנגב ובקלנסווה וכי מרכזי השיקום הקיימים אינם מציעים תחומי עבודה רבים, ולרוב העבודה בתוך מרכז השיקום לא מתאימה. בראיונות עם נותני שירותים, נמצא שחסרה התארגנות להכשרה והשמה מקצועית של הנכים בעיקר בסקטור הפרטי וכן שחסרה הובלה ויזמות כלכלית על ידי נכים ובני משפחותיהם. בעיה נוספת עליה הצביעו נותני השירותים היא כי כיום לא קיימת העדפה מתקנת להעסקת נכים במוסדות ציבור במיוחד אלו האקדמאים.

מחסור בארגוני נכים

נותני השירותים הצביעו על התארגנות לקויה של נכים למען עצמם: על מחסור בגופים וארגונים הדואגים לצרכים של הנכים בכל התחומים. תשומת לב מיוחדת הובעה לגבי מצבם של החירשים, שם המצב חמור במיוחד. קיים מחסור בארגונים בכמה תחומים: הפצת מידע, הכוונה, ייעוץ והעצמת נכים, יזמות כלכלית וכן ארגונים שיסייעו לנכים שעדיין לא הוכרו על ידי הביטוח הלאומי ועדיין לא מקבלים תמיכה מוסדית.

בעיה נוספת עליה הצביעו נותני השירותים היא כי במקומות מסוימים קונפליקטים פנים-ישוביים מעכבים או מונעים התארגנויות של נכים. מחסומים נוספים העומדים בפני נכים המעוניינים להתארגן הם מחסור במקום משלהם, מחסור במשאבים ומחסור בהכוונה וייעוץ מקצועיים. עוד הצביעו נותני השירותים על חסרונם של גוף מתאם אשר מסוגל לסייע באיתור קהל יעד ופילוחו בצורה שתקל על מתן שירותים לכל קבוצה בקרב קהלי היעד השונים.

מנקודת מבטם של נותני השירותים מחסור במשאבים כספיים וכוח אדם לגיבוש תכניות ולקיום פעילויות למען הנכים ביישובים הערביים מהווה את המכשול העיקרי בפני אספקת השירותים לנכים.

מדבריהם של המשתתפים בקבוצות המיקוד, נכים ובני משפחותיהם, ומראיונות עם נותני השירותים עולה מכלול שלם של חסמים הנוגעים לאספקטים שונים בחייו של הנכה. בין אם אלו חסמים נפשיים, חברתיים, תרבותיים או פיזיים, המשותף לחסמים אלו הוא שהם מונעים מהנכה להשתלב בקהילה וביישוב כאחד האדם.

המלצות

לסיכום פרק זה מובאת שורה של **המלצות**, עליהן הצביעו המשתתפים בקבוצות המיקוד, אשר נועדו לסייע לנכה ולמשפחתו:

- א. **הגברת המודעות ושינוי מעמד הנכה בחברה** - קיום הרצאות בבתי ספר, עלוני הסברה, מפגשים עם מעצבי דעת קהל, ימי עיון ועוד.
- ב. **העצמת הנכים** - הכשרת קבוצות מנהיגות מקומיות של הנכים להעלאת המודעות וקידום מעמד הנכה בקרב החברה. ליווי והכוונה מקצועית לקבוצות הנכים כאשר אחת המטרות היא הכשרת אנשי מקצוע מהחברה הערבית. עידוד נכים להמשיך בלימודים אחרי גיל 21 דרך הגברת מודעות, תמיכה, הכוונה ייעוץ וסיוע בלימודים.
- ג. **חיזוק המשפחות** - הקמת קבוצות תמיכה של הורים ובני משפחה של נכים.
- ד. **הנגשת מידע** - יש צורך בפיתוח מדריך לזכויות הנכה בשפה הערבית (בשפה פשוטה המובנת לכל). בנוסף יש לפעול להקמת מרכזי מידע, ייעוץ והכוונה לנכה הערבי באזורים השונים בארץ (דרום, צפון והמשולש), אשר יופעלו על ידי מתנדבים.
- ה. **הנגשה פיזית** - שיפור הנגישות הפיזית של היישובים, המוסדות והארגונים המטפלים בנכים, המקומות הציבוריים והעסקים. יש להתחיל בתהליך של מעורבות ופיקוח של נכים בתחום תכנון מבנים ציבוריים דרך הוועדות המקומיות.
- ו. **פיתוח שירותים** - הקמת מועדונים חברתיים לנכים; שילוב הנכים בפעילות רגילה המתקיימת בקהילה; תמיכה בפעילות ושירותים מתאימים לנכים בתחום הבילוי והפנאי; מתן הקלות ועידוד לבעלי עסקים לקליטת הנכים בשוק העבודה והקמת מרכזי שיקום אזוריים עם הסעות מתאימות.
- ז. **יצירת פורומים וקואליציות** - יצירת שדולה וקואליציות מקומיות לקידום ענייני הנכה ברשויות המקומיות. כן יש לפעול להקמת קואליציה ליישום חוק הנגישות לנכים.
- ח. **תיאום בין השירותים השונים** - הקמת פורום נותני שירותים אזורי לתמיכה בנכה הערבי המורכב מנציגי הרשות המקומית, המוסד לביטוח לאומי, לשכת הבריאות, המתנ"ס וארגונים וולונטריים.

פרק ג': השירותים הקיימים בחברה הערבית לטיפול בנכים

אחת הבעיות הקיימות ביחס לנכים בחברה הערבית היא מיעוט בשירותים שנועדו לסייע לנכה, בין אם אלו הם שירותים הניתנים על ידי גורמים ממלכתיים או גורמים התנדבותיים. במקומות שונים השירותים הקיימים אינם מספקים, ובחלק מן היישובים אין כלל שירותים לטיפול בסוגים מסוימים של נכות.

מבחינת הפניה לשירותים הפורמליים, קיימת בחברה הערבית נטייה להעדיף מקורות סיוע בלתי פורמליים בעיקר בתוך המשפחה המורחבת. בהקשר זה, יש לזכור, את מצב השירותים לנכים בחברה הערבית (ראו פירוט להלן). המחקרים מראים כי השירותים הפורמליים נתפסים ככאלה שאינם מספקים או שאינם מתאימים. כך למשל, שיעור גבוה של הורים לילדים ערבים בעלי מוגבלות (53.5%) ציינו כי אין כתובת אליה הם יכולים לפנות כאשר מתעוררת בעיה הקשורה במצבו של הילד או כאשר הם רוצים להתייעץ, וכן אחוז גבוה (73.3%) דיווחו כי אין להם לאן לפנות לצורך קבלת מידע על שירותים.²³

חלקו הראשון של הפרק יסקור את השירותים הניתנים לנכים בחברה הערבית, מבחינת היקפם, סוג הנכות של המטופל, ספק השירותים ופיזור גאוגרפי. בהמשך יובאו נתונים לגבי היקף השירותים עבור שלוש תת-קבוצות: ילדים, מבוגרים וקשישים.

חלקו השני של הפרק יתאר תכניות, התארגנויות ופרויקטים למען נכים בחברה הערבית. תחילה יוצגו פרויקטים ארציים למען נכים אשר מיושמים ביישובים ערביים ולאחר מכן יוצגו התארגנויות ברמה המקומית-יישובית תוך פירוט של ארבע דוגמאות מוצלחות להתארגנויות מקומיות ששיפרו את מצבם של הנכים.

1. השירותים הניתנים לנכים בחברה הערבית

היקף וסוג השירותים²⁴

ביישובים הערביים קיימים כ-100 ספקי שירותים לנכים (זאת מלבד שירותים הניתנים במסגרת סניפי המחלקות לשירותים חברתיים). מבחינת התפלגות השירותים - קיים היקף דומה של שירותים המופנים למבוגרים וילדים.

השירותים כוללים: שירותי תעסוקה-הכוונה ושיקום תעסוקתי; דיור; שירותים פרא-רפואיים וטיפולים אחרים; שירותי אבחון; חינוך וחינוך מיוחד; שירותי מידע; שירותי פנאי; שילוב בקהילה וחיים עצמאיים; הנחיית הורים ומשפחה; ציוד ואבזרי-עזר; סיוע כספי; ושירותי ייעוץ משפטי וסינגור. סוג השירות הנפוץ ביותר הוא שירות הפנאי הכולל פעילויות חברתיות, מועדון, חוגים, הסעות, ארוחות, נופש וכד' (ולאחריו באים שירותי שילוב בקהילה וחיים עצמאיים, טיפולים פרא-רפואיים, שיקום והכוון תעסוקתי וחינוך מיוחד).

²³ שטרסברג, "סקירת ספרות על מוגבלות בחברה הערבית בישראל".

²⁴ הנתונים מעודכנים לסוף שנת 2003. עד כה אין במאגרי המידע נתונים מעודכנים יותר. אפרתי, "סקירת השירותים לנכים במגזר הערבי".

סוג הנכות המטופלת²⁵

הנכות המטופלת ביותר ביישובים הערביים היא הפיגור השכלי, הזוכה ליחס משמעותי, ולאחר מכן מוגבלות חושית (עיוורון וחירשות) ומוגבלות פיזית (נכויות ומחלות). מגבלות ונכויות של בריאות הנפש, הפרעות (התנהגות, תקשורת, תפקוד, אוטיזם) זוכים ליחס דל ולמיעוט גופים מטפלים.

ספק השירותים²⁶

הגורם הראשי המספק שירותים ביישובים הערביים הוא הגורם העירוני, כלומר, הרשויות המקומיות. כ-47% מן השירותים ביישובים הערביים מסופקים על ידי הרשויות המקומיות. לאחר מכן באים משרדי הממשלה (24%), גורמים וולנטריים כמו עמותות או ארגונים בינלאומיים (19%), גורמים פרטיים (6%), ובתי חולים וקופות חולים (4%). המצב שונה ביישובים המעורבים (שכזכור יש בהם רוב יהודי אך גם מיעוט ערבי ניכר). שם הגורם הראשי המספק שירותים הוא וולנטרי (32%), ולאחריו באים משרדי הממשלה (22%), רשויות מקומיות (19%), בתי חולים וקופות חולים (16%), וגורמים פרטיים (11%).

פיזור גאוגרפי של השירותים²⁷

בהתאם לפיזור הגאוגרפי של היישובים הערביים, הרי שאזור חיפה והצפון נהנה מעיקר השירותים - 72%; אזור תל-אביב-יפו והמשולש זוכה ל-16% מהשירותים. באזור ירושלים והדרום ניתנים מעט מאוד שירותים (גם ביחס לפיזור הגאוגרפי של האוכלוסייה) 7% ו-5% מהשירותים בהתאמה. ביישובים המעורבים התמונה תואמת את הפיזור הגאוגרפי ופותחו יותר שירותים באזור ירושלים ובדרום בהשוואה לישובים ההומוגניים הערביים באזורים אלה. 38% באזור חיפה והצפון, 27% באזור תל-אביב-יפו והמרכז, 22% באזור ירושלים ו-13% באזור הדרום.

שירותים לילדים בעלי מוגבלות²⁸

קיימים פערים ניכרים בהיקף השירותים הניתנים לילדים בעלי מוגבלות בחברה הערבית לעומת אלו הניתנים לילדים בחברה היהודית. למעט גמלת ילד נכה מהמוסד לביטוח לאומי (שניתנה ל-10% מן הילדים עם צרכים מיוחדים בחברה הערבית לעומת 8% מילדים עם צרכים דומים בחברה היהודית), בכל יתר השירותים שיעור הילדים המקבלים שירותים ביישובים היהודיים גבוה בהרבה.

²⁵ ש.ם.

²⁶ ש.ם.

²⁷ ש.ם.

²⁸ ש.ם.

לוח 2: שירותים הניתנים לילדים עם צרכים מיוחדים, ערבים ויהודים²⁹ (באחוזים)

סוג השירות	שיעור הילדים הערבים עם צרכים מיוחדים הנהנים מהשירות	שיעור הילדים היהודים עם צרכים מיוחדים הנהנים מהשירות
לפחות שירות אחד	49	90
שירותים רפואיים	21	43
שירותים פרא-רפואיים	9	39
שירותים פסיכו-סוציאליים	8	21
שירותים חינוכיים	21	57
שירותי תמיכה	16	29
שירותי ייעוץ למשפחה	3	14

מלוח 2 עולה כי ילדים עם צרכים מיוחדים בחברה הערבית מקבלים פחות שירותים לעומת ילדים עם צרכים דומים בחברה היהודית. קיים פער של פי שניים ואף פי שלושה בהיקף השירותים הניתנים לילדים בחברה היהודית לעומת אלו הניתנים לילדים בחברה הערבית.

באופן דומה נמצא כי בכל סוגי השירותים, שיעור הילדים עם צרכים לא-מסופקים, כלומר, ילדים הזקוקים לשירות מסוים ואינם מקבלים אותו מתוך כלל הילדים הזקוקים לאותו שירות, גבוה יותר בקרב החברה הערבית מאשר בקרב החברה היהודית.

גם בתחום החינוך הפער בולט. הילדים בחברה הערבית מקבלים פחות שעות תקן ושעות שילוב מילדים במערכת החינוך היהודי וכך גם מספר ומגוון המוסדות הנותנים שירות לילדים בעלי צרכים מיוחדים בחברה הערבית.

בעיה נוספת הקיימת בחברה הערבית, אשר פוגעת ברמת השירותים הניתנים לילדים עם מוגבלויות היא קושי רב יותר בתיאום בין השירותים השונים הניתנים לילדים עם צרכים מיוחדים. בנוסף יש מחסור במשאבים לצורך אבחון אקטיבי של ילדים עם צרכים מיוחדים. בעיות אלו בשילוב עם חוסר ידע והיעדר מודעות לבעיות התפתחותיות בחברה הערבית תורמים למצב שבו חל איתור מועט מדי ולעיתים מאוחר מדי של בעיות, שאבחון מוקדם שלהן היה עשוי למנוע את התפתחותן או החמרתן. יצוין כי ממצאים אלו הובילו לפיתוח מודל יישובי לתיאום בין ארגונים המספקים שירות לילדים עם צרכים מיוחדים. המודל יושם לראשונה בכפרים דיר חנא וירכא ועתיד להיות מיושם ביישובים נוספים.³⁰

²⁹ ד" נאון ואח', "ילדים עם צרכים מיוחדים: הערכת הצרכים וכיסויים על ידי השירותים". המוסד לביטוח לאומי ומאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, 2000. מובא בשטרסברג, "סקירת ספרות על מוגבלות בחברה הערבית בישראל".
³⁰ נכון לאוקטובר 2005, המודל לא יושם במקומות נוספים.

שירותים למבוגרים בעלי מוגבלות³¹

בפרק זה נסקור שלושה סוגי שירותים המוצעים למבוגרים בעלי מוגבלות בישראל אשר ניתנים בצורה מינימלית בחברה הערבית.

שירותי דיור - קיים פער ניכר בשירותי הדיור לאנשים נכים בחברה הערבית ובחברה היהודית. הפער בולט בעיקר ביחס לפתרונות דיור קהילתיים. ביישובים הערבים מופעלים רק 9% מכלל פתרונות הדיור הקהילתיים בישראל. היתר פועלים ביישובים היהודיים והמעורבים.

שירותי תעסוקה - החברה הערבית נהנית משיעור מצומצם יותר של שירותי תעסוקה לאנשים נכים, אשר מופעלים על ידי מספר קטן יותר של ארגונים מאשר החברה היהודית. לגבי מרבית סוגי הנכויות (עיוורון, חירשות, נכויות פיזיות ומחלות נפש) רוב הנהנים ממסגרות התעסוקה הם יהודים בעוד שמיעוט קטן – 5% הם ערבים. יצוין כי המצב שונה לטובה לגבי אנשים עם פיגור, כאשר 18% מן המועסקים במסגרות המיוחדות הם ערבים.

שירותי בריאות הנפש - נתונים על הפניה לתחנות בריאות הנפש מראים כי ערבים מהווים 3% מן הפונים. נתונים על קבלות ראשוניות ואשפוזים במחלקות פסיכיאטריות ובבתי חולים פסיכיאטריים מראים כי 88% מן המאושפזים מגיל 15 ויותר הם יהודים, 9% הם מוסלמים, ו-3% בני דתות אחרות. אחד ההסברים לפער זה הוא מידת הזמינות והנגישות של המרפאות לבריאות הנפש עבור החברה הערבית וחוסר התקשורת הנובע מפערי שפה ותרבות, זאת מכיוון שמרבית ספקי השירותים הם יהודים. הסבר נוסף קשור בחברה הערבית עצמה, אשר לא קיימת בה היכרות ומודעות מספקת ליתרונות שבטיפול נפשי ובשירותי בריאות הנפש וכן בנטייה הקיימת בחברה הערבית להעדיף פנייה לגורמים בלתי-פורמליים.

שירותים לקשישים בעלי מוגבלות³²

שינויים שהחברה הערבית עוברת בשלושת העשורים האחרונים מובילים לצורך גובר בשירותים פורמליים לטיפול בקשישים וכן גדלה גם הנכונות לפנות לשירותים אלו. בעשורים האחרונים החל פיתוח של מועדונים המיועדים לקשישים עצמאיים החיים בקהילה ובהמשך החלה התעניינות באוכלוסייה המוגבלת. כיום קיימים 15 מרכזי יום המיועדים בעיקר לאוכלוסייה הערבית המוגבלת המשרתים קרוב ל-950 קשישים אשר מהווים כ-2.5% מכלל האוכלוסייה הערבית הקשישה.

בקרב החברה הערבית יש מיעוט מוסדות ייעודיים לקשישים נכים ביחס לחברה היהודית: 0.7% מכלל הקשישים המוגבלים הערבים שוהים במוסדות לעומת 4.3% מהקשישים בחברה היהודית. זאת למרות שבקרב קשישים בחברה הערבית קיימים שיעורי מוגבלות גבוהים ביחס לחברה היהודית. הסיבות לכך הן מחסור בשירותים מוסדיים בחברה הערבית וחשיבות המשפחה המסורתית ותפקידה בטיפול בקשיש.

³¹ שטרסברג, "סקירת ספרות על מוגבלות בחברה הערבית בישראל".

³² שם.

2. תכניות, התארגנויות ופרויקטים למען נכים שיושמו ביישובים שונים

יישום פרויקטים ארציים למען נכים ביישובים ערביים

חלק זה יציג כמה פרויקטים המתקיימים בכל רחבי הארץ שמטרתם לסייע לנכים להתערות בחברה הכללית. תחילה נסקור את פרויקט "קהילה נגישה" ולאחר מכן את "המרכז לחיים עצמאיים" ואת פרויקט "תחנות מידע" לעיוורים וכבדי ראייה.

פרויקט "קהילה נגישה"³³

בשנת 1999 חברו החברה למתנ"סים, גוינט ישראל, משרד העבודה והרווחה, המוסד לביטוח לאומי ומשרד הבריאות לרשויות מקומיות במטרה לשלב את הנכים בקהילה. הפרויקט נועד לשרת את אוכלוסיית הנכים ובני משפחותיהם, כאשר בבסיס הפרויקט עמד הרעיון שהסרת מחסומים ומכשולים סביבתיים, חברתיים ותקשורתיים מהווה את המפתח לשילוב אמיתי של ילדים ומבוגרים בעלי נכויות בקהילה. נדבך נוסף היה הרעיון כי יש לשלב בתכנון הקהילתי אזרחים ואנשי מקצוע על מנת לגבש תכנית יישובית המבוססת על ידע מקצועי מצד אחד תוך התאמה לצורכי הקהילה המקומית מן הצד השני.

המטרות שהוצבו בעת גיבוש התכנית היו להניע תהליכים של שילוב ושיתוף אזרחים עם נכויות בשירותים ציבוריים בתחומי התרבות, החברה והפנאי ברמה של הקהילה המקומית. הושם דגש על העצמה של לקוחות ושיתופם בעיצוב, בפיתוח, בניהול וביישום התכנית; יצירת שיתוף פעולה בין-ארגוני בין המגזרים השונים (הממשלתי, הוולונטרי והעסקי) ברמה מקומית וארצית; יישום עקרונות השילוב, דהיינו, שילוב אנשים בעלי נכות בקהילה הרחבה ושילוב של קבוצות נכים בינן לבין עצמן; ושינוי עמדות כלפי אוכלוסיית הנכים בקרב הקהילה הרחבה.

הפעלת הפרויקט ברמה היישובית³⁴ נעשת במספר שלבים, אשר חלקם נעשים במקביל: בתחילה מוקמת ועדת היגוי יישובית הכוללת את הרשויות השונות המטפלות בנכים, נציגי ארגוני נכים ביישוב ונציגי הנכים ובני משפחותיהם ומגובשת רשימה כוללת של הנכים המוכרים לרשויות השונות ביישוב. השלב הבא כולל כתיבת אמנה בין היישוב לציבור הנכים והכנת תכניות לנכים ברמה היישובית. לאחר מכן יש להגיש את התכניות לוועדת ההיגוי הארצית לאישור השתתפות הפרויקט ולאישור מימון התכנית היישובית (תוך שותפות של הרשות המקומית במימון). לאחר שמתקבל אישור ניתן להתחיל בביצוע התכנית. חשוב לציין כי ביצוע התכנית כולל גיבוש צוות פעילים נכים שיקדמו את ענייניהם.

מרבית התכניות היישוביות אשר מוגשות לוועדת ההיגוי הארצית הן בנושאי פיתוח מנהיגות והכשרת פעילים, הסברה ושינוי עמדות, מידע וזכויות, נגישות פיזית ופעילות פנאי לנכים (משולבת ומיוחדת). "קהילה נגישה" פועלת ב-40 יישובים ברחבי הארץ, שמונה מתוכם הם יישובים ערביים: אום אל-פחם, קלנסווה, כפר כנא, טמרה, שפרעם, סכנין נצרת ודאלית אל-כרמל. היישוב הגדול והוותיק ביותר בו מופעלת התכנית הוא אום אל-פחם שאף נבחר על ידי ועדת ההיגוי הארצית של הפרויקט לאחד מארבעת היישובים המצליחים בפרויקט כולו. להלן יתוארו המתווה ופעילות התכנית ביישוב:

³³ לוסיה וסנדלר-לף, "תיאור הפרויקט 'קהילה נגישה' בחברה הערבית בישראל...".

³⁴ יצוין שבמסגרת הפרויקט נעשות פעולות ברמה הארצית, אך אלה לא יידונו במסגרת מסמך זה.

באום אל-פחם שותפים להפעלת הפרויקט ברמה העירונית הלשכה לשירותים חברתיים בעירייה, מחלקת ההנדסה, מחלקת הבריאות והמוסד לביטוח לאומי (החברה למתנ"סים לא פועלת ביישוב). על פי דוח הערכה על הפרויקט חל באום אל-פחם שינוי דרסטי בעמדות הציבור כלפי הנכים וכן בתפיסת הנכים את עצמם כקבוצה שיש בכוחה להשפיע ולשנות את מהלך חייה. אחד מסימני השינוי הבולטים הוא נוכחות הנכים בשטח, בעיר. הנכים נמצאים ברחובות העיר, מופיעים באירועים ציבוריים, זאת בניגוד למצב בעבר שבו בדרך כלל הם היו מסתגרים בבתיהם. התחושות בעקבות הפעלת הפרויקט הן כי כיום "לנכה יש כבוד. הוא יכול לעשות כל דבר, והדיבור הוא כבר לא ברחמנות, התחילו לראות אותו כאדם שווה." הציבור מרגיש שהתכנית עזרה לסגור את הפערים שנוצרו בין אנשים בעלי צרכים מיוחדים לבין אנשים רגילים.³⁵

השינוי בעמדות הציבור ואצל בעלי התפקידים ביישוב אף הביא לשילובן בפועל של אוכלוסיות מיוחדות, כמו שילוב ילדים בעלי צרכים מיוחדים בבתי הספר הרגילים.

ממצאי ההערכה ליישום "קהילה נגישה" בחברה הערבית מצביעים על כך שהתכנית הצליחה להעלות את נושא שוויון הזכויות לאנשים עם מוגבלויות על סדר היום הציבורי ביישובים הערביים, בנוסף, במהלך הפעלת התכנית אותרו נכים שלא היו מוכרים לרשויות העירוניות. גובשו קהילות פעילים שהורכבו מאנשים בעלי סוגים שונים של נכויות, תוך מתן ייצוג הולם לנשים ואמהות. הוקמו עמותות של נכים למען נכים. התכנית הביאה לתגבור פעילות הפנאי לנכים ולהתגייסות הקהילה (הנכה והלא-נכה) לפעילות למען נכים. הישגים נוספים כללו הרחבת והעמקת המידע על זכויות ושירותים, הידוק הקשר של הנכים עם מקבלי ההחלטות ביישובים ועם אנשי דת וכן יצירת אפיקי תקשורת בלתי-פורמליים.

למרות ההצלחות, ממצאי ההערכה הצביעו על מספר קשיים ובעיות ביישום התכנית: מחסור באנשי מקצוע מקומיים להכשרת פעילים, לליווי שלהם ולהטמעת התכנית. התברר כי קיימת רמה נמוכה מאוד של נגישות למידע, למשאבים, לתשתיות פיזיות ולמוקדי קבלת החלטות. עוד עלה כי קיים מחסור בסיסי בשירותים לנכים. מבחינת הדימוי של הנכים התכנית התמודדה עם חוסר רצון של אנשים נכים ובני משפחותיהם להיחשף בשל בושה ופחד מסטיגמה. השיח הקהילתי נותר ברמה של חסד ולא של זכויות. קושי נוסף שעלה התגלה בשילוב של נפגעי נפש ואנשים עם פיגור בתכנית.

המרכז לחיים עצמאיים בבאר שבע³⁶

בשנת 2000 הוקם המרכז לחיים עצמאיים בבאר שבע. זהו מרכז קהילתי המספק שירותים לאנשים עם נכויות, הוא מופעל ומנוהל על ידי אנשים עם נכויות. בעמותה המפעילה את המרכז יש 1,500 חברים מתוכם 300 בדואים. בנוסף מבין שבעת חברי ההנהלה, שלושה הם בדואים. במסגרת פעילות המרכז יש רכז בדואי לפעילות עם האוכלוסייה הבדואית וסטודנט בדואי לעבודה סוציאלית (אחד משניים העוברים הכשרה מעשית במרכז). המרכז פרסם את פעילותו בערבית בלשכת הרווחה שגב שלום ובסיניפי הביטוח הלאומי דבר שהביא לפונים בדואים רבים.

³⁵ כך מתאר אחד הפעילים בפרויקט את השינוי שחל באום אל-פחם.

³⁶ סנדלר-לף ולוסיה, "תיאור פעילות היחידה לנכויות ושיקום בגוינט ישראל בחברה הערבית בישראל".

המרכז הוקם על ידי עמותת שוויון וצדק לנכים בבאר שבע בשיתוף עם ג'וינט ישראל, עיריית באר שבע, המוסד לביטוח לאומי ובסיוע קרן ריץ', הפדרציה היהודית בשיקגו ומשפחת פל. זהו המרכז השני שהוקם בארץ (הראשון הוקם בירושלים).

המרכז מספק מגוון שירותים: ייעוץ "עמית לעמית" הניתן על ידי יועצים בדואים נכים בנושאים של מתן מידע על זכויות, שירותים וידע "מן החיים"; הכשרה במיומנויות חיים (ניהול תקציב ביתי, ניהול חיים עם מגבלה וכו'); קבוצות תמיכה; סינגור בנושאים הקשורים לנכים (למשל, מסע הסברה לשמירת מקומות חנייה לנכים) ופעילות חברתית.

בנוסף המרכז מספק סדנה לאומנות אשר במסגרתה יש 15 בדואים נכים המבצעים את העבודות באוהליהם או בבתיהם. מדי מספר ימים מגיע צוות המרכז אליהם לקבל את העבודות, להדריך אותם ולספק להם חומרים. פעילות נוספת שממנה נהנית האוכלוסייה הבדואית היא יזמות בנושא תעסוקה לנכים. כחלק מפעילות זו נערכים להקמתו של מאהל בדואי תיירותי שיופעל על ידי נכים ובו יימכרו העבודות המבוצעות בסדנה לאומנות.

במסגרת פעילות המרכז מתקיים דיאלוג יומיומי בין הנכים הבדואים ליהודים החברים בעמותה ויש הרגשה שהמשותף הנובע מהנכות עולה על המפריד. עם זאת קיימות סוגיות הייחודיות לחברה הבדואית: הנכים מרגישים צמא אדיר לפעילות - כיום אין מסגרות תעסוקה או מסגרות חברתיות לנכים בחברה הבדואית, דבר המביא, בין היתר, למצוקה אישית וכלכלית רבה. בנוסף, מתקשים הנכים להגיע למרכז בבאר שבע בשל הקושי בניידות והיעדר הסעות. הנכים הבדואים מרגישים מנותקים ומבודדים, כך שכל מידע עבורם מתקבל בברכה. יש מחסור בחומרי הסברה בערבית ויש ביקוש בקרב הנכים לייעוץ אישי. בהקשר זה יש חשיבות רבה לכך שמספקי המידע יבואו מהתרבות הבדואית, על מנת לבסס יחסי אמון בינם לבין הנכים. סוגיה ייחודית נוספת שמאפיינת את האוכלוסייה הבדואית היא חשיבות מינו של המסייע ונותן השירות: משפחות הנשים הבדואיות הנכות מעדיפות לפנות למנהלת המרכז בשל היותה אישה (למרות היותה יהודייה) ואילו הגברים הבדואים יעדיפו לקבל עזרה רק מהרכז הבדואי.

תחנות מידע לאנשים עם קשיי ראייה³⁷

תחנות המידע מופעלות במסגרת מודל רחב יותר – "עמית לעמית", בו אנשי מקצוע עם נכויות עובדים ונותנים שירותים לנכים אחרים בקהילה. המודל כולל 12 תכניות, המתקיימות ב-25 יישובים ברחבי הארץ, ובהן כ-350 אנשי מקצוע. מהתכניות נהנים כ-4,500 אנשים.³⁸

תחנות המידע נועדו לספק מידע לאנשים עם קשיי ראייה חדשים על שירותי השיקום העומדים לרשותם: הדרכה שיקומית, מכונים לראייה ירודה, ספרייה לעיוורים וכבדי ראייה, קבוצות ל"עזרה עצמית", מועדונים לעיוורים, מימוש הזכאות לתעודת עיוור, שיקום אישי ו"ידע מהחיים". הגורם העיקרי המפנה לקבלת שירות בתחנות הוא רופא העיניים במרפאה.

פרויקט זה הוא פרי יוזמה משותפת למשרד הרווחה, המוסד לביטוח לאומי, השירות הסוציאלי של משרד הבריאות, ג'וינט ישראל, עמותת על"ה ועמותת מגדל-אור.

³⁷ ש.ם.

³⁸ הדעה הרווחת – ביטאון האיגוד הישראלי לרווחה חברתית, "תכנית לאנשי מקצוע נכים ושאינם נכים: עמית לעמית", גיליון מס' 37, ספטמבר 2004.

מתוך כ-2,100 אנשים שקיבלו שירות בתחנות בשנת 2004, היו כ-400 ערבים שקיבלו את השירות בשפה הערבית (19% ממוקבלי השירות).³⁹ תחנות המשרתות כמעט אך ורק את האוכלוסייה הערבית הן התחנות בבית החולים הצרפתי בנצרת ובבית החולים ה"עמק" בעפולה. שתי התחנות מופעלות על ידי עובד סוציאלי ערבי שהוא כבד ראייה. בקרב הפונים הייתה שביעות רצון גבוהה מכך שנותן השירות הוא אדם עם אותה מגבלה, דובר ערבית ואיש מקצוע. מהניסיון בהפעלת התחנות, עלו כמה ממצאים המתייחסים לשירות לעיוורים בחברה הערבית: קיים קושי רב לשווק את הפרויקט בקרב החברה הערבית. קושי זה נובע מביישנות, אדישות או היעדר מודעות ליכולת לשנות את המצב. מרבית הפונים לשירות מתעניינים בעיקר בקבלת מידע על זכויות (בעיקר על הנחות כספיות), וקיימת פתיחות מועטה לשירות כמו "הדרכה שיקומית", המלמד אדם להתנייד בסביבתו הטבעית באופן עצמאי. לדעת מפעיל התחנות הסיבה לכך היא התמיכה המשפחתית הרבה שלעיתים מונעת מהאדם העיוור להיחשף לשירותי שיקום או לתפקד באופן עצמאי בבית. הדבר בולט במיוחד בקרב הגברים.

בעיה נוספת שעלתה נובעת ממיעוט בשירותים בקהילה במיוחד במאגרים להשאלת ציוד מתוחכם כמו: מחשבים עם מסך הגדלה, תכניות שפת ברייל, טלוויזיה במעגל הסגור, וכן מיעוט בעמותות המספקות שירותים כמו קבוצות תמיכה.

מהפעילות בשטח עולה כי יש צורך במחשוב השירות והוצאת חומרים בשפה הערבית, יש לפעול להרחבת המנדט של מפעיל התחנה לתת יותר שירותי תמיכה בשעת משבר בשפה הערבית, שירותים שכיום חסרונם מורגש בחומרה. יש לשקול טיפוח קבוצת אנשי מקצוע ערבים עיוורים שיפתחו שירותים למען קהילתם. כיום 22% מסך בוגרי האוניברסיטאות העיוורים וכבדי הראייה הם ערבים. ניתן ליצור קאדר של מנהיגים עיוורים לפיתוח שירותים למען קהילתם.

³⁹ ייתכן והיו ערבים נוספים שקיבלו את השירות בשפה העברית.

התארגנויות מקומיות-יישוביות המסייעות לאוכלוסיית הנכים בחברה הערבית⁴⁰

בשנים האחרונות הולכת וגוברת המודעות בחברה הערבית לצורך בשילובם של הנכים בקהילה. בעשור האחרון החלו לקום עמותות וארגונים שונים של נכים למען נכים. במסגרת סקירה שהוכנה, לבקשת הג'וינט, למיפוי פרויקטים קיימים עבור אוכלוסיית הנכים, עלה כי קיימים כ-40 פרויקטים פעילים בריכוזי היישובים העיקריים, אשר מטרתם לעזור בצורות שונות לנכים בחברה הערבית.⁴¹ הפרויקטים שמופו כללו פרויקטים הנותנים שירות לנכים ולמשפחותיהם מטעם לשכות הרווחה המקומיות ופרויקטים המתבצעים דרך עמותות.⁴²

מבחינה גאוגרפית הפרויקטים מתקיימים בחלקים שונים של ישראל: באזור הגליל: נצרת, כפר ריינה, יפיע, סכנין, טמרה, כפר כנא, עיר הכרמל (דאלית אל-כרמל ועוספיה כרשות מאוחדת), אזור המשולש: כפר קאסם, אום אל-פחם, כפר קרע, הנגב (אוכלוסייה בדואית): באר שבע ועיר מעורבת: חיפה. לאחר המיפוי התגלו מספר ממצאים מעניינים הנוגעים לפרויקטים:

- מתכנני ומפעילי הפרויקטים מציינים, לרוב, את ההצלחה על בסיס שני ממדים: השתתפותם של מספר ארגונים במתן השירות, או מעצם התמיכה בשירות והמשך השתתפות אוכלוסיית היעד בפעילות.
- במקומות שבהם לא ניתן שירות מטעם מוסדות המדינה (למשל, לשכות רווחה) קמות עמותות, לרוב מטעם הקהילה ובמיוחד על ידי קהילת הנכים.
- העמותות מופעלות על ידי יזמים מקומיים, כאשר גיוס המשאבים מתבסס על גיוס פנים-קהילתי.
- פרויקטים רבים מתבססים על שירותים הניתנים על ידי חברי אוכלוסיית היעד (נכים למען נכים).
- רוב המסגרות הקיימות (במיוחד עמותות), אינן מסתפקות במתן שירות ספציפי לנכים ובני משפחותיהם, אלא מדגישות את תפקידן אף בתחום הסינגור על הנכים ומשפחותיהם, בכל הקשור בהספקת מידע על זכויותיהם החוקיות.

עוד עלה מהסקירה כי במקומות שבהם מתקיימים פרויקטים מוצלחים קיימים בדרך כלל שיתופי פעולה בין הארגונים השונים ובין הארגונים לרשויות המקומיות. ראוי לשים לב לממצא זה לאור טענותיהם של הנכים בקבוצות המיקוד וכן של נותני השירותים כי אחת הבעיות היא אי-שיתוף פעולה בין הארגונים.

ניתן ללמוד מכך, אולי, ששיתוף הפעולה הוא תנאי הכרחי להיווצרותם של פרויקטים מוצלחים.

⁴⁰ אבו עסבה וקראקה, "מיפוי וניתוח פרויקטים בתחום שיקום נכים בקרב האוכלוסייה הערבית בישראל".

⁴¹ קיימים פרויקטים נוספים מוצלחים ביישובים שלא נכללו במיפוי הנוכחי.

⁴² הסקירה נמנעה במידת האפשר מלכלול פרויקטים במסגרת "קהילה נגישה".

להלן יובאו ארבע דוגמאות לפרויקטים מוצלחים. קיימים, כמובן, פרויקטים מוצלחים נוספים, אולם הפרויקטים שנבחרו עונים על הקריטריונים הבאים:

- א. לפרויקט קיים פוטנציאל מערכתי ברמה המקומית והאזורית.
- ב. הנכים ובני משפחותיהם שותפים בהקמה, בתכנון ובהפעלת הפרויקט.
- ג. לפרויקט המשכיות והתמדה.
- ד. הפרויקט מיוחד ויש בו אלמנטים יצירתיים.
- ה. השירות אינו קונבנציונלי, כלומר, אינו ניתן על ידי מוסדות המדינה.

עמותת נד"א - נכי דאלית אל-כרמל (דאלית אל-כרמל ועוספיה)

מטרות העמותה

העמותה הציבה לעצמה מספר יעדים: העלאת איכות החיים של הנכים ורווחתם; השגת זכויות הנכים מהמוסדות השונים; מתן מענה לשעות הפנאי של הנכים על ידי קיום פעילויות שונות; העשרת חברי העמותה בכל הקשור לנושאי זכויות וחובות הנכים כחלק מהעצמתם וקיום מפגשים עם מועדונים אחרים לנכים לצורך שיתוף פעולה.

קהל היעד של העמותה הם בעלי נכויות שונות מדאלית אל-כרמל ועוספיה בגילאים 18-65 (ילדים וקשישים מטופלים במסגרות אחרות). כיום נמנים עם העמותה יותר מ-250 חברים. חברי העמותה, כמו גם נושאי התפקידים בה הם נכים ברמות שונות.

תחומי הפעילות

מועדון חברתי - העמותה מפעילה מועדון חברתי אשר מהווה מקום מפגש לנכים.

פעילות העשרה - העמותה מקיימת הרצאות בנושאים אקטואליים שונים, סדנאות לימודיות, קורסים (למשל, קורסי מחשבים, ציור, מוסיקה, כתיבת שירה, גינון, מלאכת יד ועוד) טיולים, הכרת הארץ ופעילויות העשרה נוספות.

מרכז מידע - העמותה מפעילה מרכז מידע לנכים ולבני משפחותיהם אשר נותן מענה לשאלות, במיוחד בנוגע לזכויות הנכים במוסדות השונים.

עלון - העמותה מוציאה עלון שנתי בשפה הערבית לאוכלוסיית האזור בו מופיעים סיכום שנתי של פעילות העמותה, מאמרים וקטעי שירה אותם כתבו הנכים וכן כתבות שנועדו להעלאת המודעות לסוגיות הקשורות לנכים.

משרד העמותה נמצא במבנה של קומת קרקע המאפשר נגישות נוחה לנכים. משרדי העמותה ופעילותה פתוחים לסירוגין ארבעה ימים בשבוע.

נסיבות הקמתה של העמותה ומימונה

העמותה פועלת משנת 1999 ובשנת 2001 נרשמה כדין אצל רשם העמותות. העמותה קמה לאחר שבמהלך פרויקט מיוחד שהופעל על ידי מחלקת הרווחה בדאלית אל-כרמל למען נכים ובני זוגם, בלטה בעיה חמורה של חוסר מודעות לזכויות הנכים, ודעות קדומות שלהם ושל הסובבים אותם לגבי נכויות. שלושה מבין המשתתפים העלו רעיון להקמת עמותה אשר תמקד את טיפולה בבעיות ובצרכים של נכים ומשפחותיהם. רישום העמותה החדשה – נד"א ותפקודה היה בתחילה בשיתוף פעולה עם מחלקת הרווחה ביישוב שסיפקה תמיכה רבה לצוות העמותה הן חומרית והן מוראלית.

עיקר התקציב של העמותה כיום מגיע מדמי חבר (דמי חבר נמוכים שניתן לעמוד בהם). בנוסף, העמותה נהנית מתרומות ומתקציבים המועברים על ידי המתנ"ס. העירייה תומכת בעמותה על ידי

מימון אחזקתו של המקום (שכר דירה, חשבון הטלפון, החשמל והמים). בעבר העירייה העבירה כספים לפעילות העמותה, אולם כיום בשל מצבה הכלכלי הקשה, הופסקה תמיכה זו.

הישגי העמותה

העמותה הצליחה להגיע ל-70% מאוכלוסיית הנכים בשני היישובים. צוות העמותה הצליח לרכוש את ארון אוכלוסיית הנכים והיום מהווה העמותה כתובת לכל הסוגיות הקשורות בנכות. פעילות העמותה הצליחה לגבש את הנכים וליצור ביניהם קשרי חברות ותמיכה הדדית. הנכים הצליחו לשפר את תדמיתם בחברה הכללית והם פועלים לשינוי המודעות, למשל בייזום והפעלת פרויקט "קבלת השונה" שמיועד לתלמידי התיכון באזור. הנכים מגיעים לבית הספר ומעבירים הרצאות בנושאים שונים הקשורים לנכים. בנוסף הצליחו הנכים לגייס מתנדבים מקרב תלמידי התיכון להעברת פעילויות שונות כמו הפצת עלונים, ניקוי המועדון וכן להוות חברה טובה לנכים. הצלחה מרשימה נוספת הושגה במסגרת פרויקט 'קהילה נגישה' המועבר דרך העמותה בו הצליחו הנכים להנגיש שתי קופות חולים ושני בנקים.

קשיים בהם נתקלת העמותה

הקושי העיקרי העומד בפני העמותה הוא הקושי הכלכלי. העמותה מתקיימת בעיקר מדמי חבר ומכספי תרומות, אך אין בכך די. קושי אחר עמו מתמודדת העמותה הוא הקושי לשכנע את יתר הנכים באזור (30%) להאמין ביכולתם ולקחת חלק בפעילויות.

עמותת אל-אמל לקידום הנכה בסכנין

מטרות העמותה

עמותת אל-אמל הציבה לעצמה מספר מטרות: להוות בית לכל הנכים מהעיר סכנין ומהאזור, לעודד ולחזק את הנכה בקהילה, להגביר את המודעות בקהילה לגבי צורכי הנכים ואופן ההתנהגות כלפיהם, לתמוך נפשית וחברתית בנכה, לספק אבזרי-עזר לנכים (מיטות, קביים, הליכונים ועוד), לספק מידע לגבי זכויות הנכים ושירותי סינגור, ייעוץ משפטי ושדולה מול מוסדות ומשרדי הממשלה. כיום העמותה כוללת יותר מ-100 חברים נכים ולא-נכים.

תחומי הפעילות

מרכז מידע – העמותה מפעילה מרכז מידע, ייעוץ, הכוונה ושדולה לאוכלוסיית הנכים.
פעילות העשרה – העמותה מקיימת הרצאות וקורסים בתחומים שונים (אינטרנט ומחשבים, קרוא וכתוב, אנגלית, מתמטיקה ועוד).
העלאת המודעות בקרב האוכלוסייה הכללית – העמותה פועלת למען העלאת המודעות של הקהילה הרחבה לגבי נכויות, צורכי הנכים, דרכי התנהגות כלפיהם, ועוד.
אתר אינטרנט – העמותה מפעילה אתר אינטרנט המכיל מידע על העמותה, פעילותה, וקישורים רלוונטיים.
מרכז עתידי להספקת אבזרי-עזר לנכים - העמותה מתעתדת לפתוח בקרוב מרכז שיספק אבזרי-עזר (הליכונים, קביים, כיסאות גלגלים ומכשור נוסף) לנכים זמניים וגם לנכים לצמיתות, העמותה השיגה ציוד ראשוני (למשל, 20 כיסאות גלגלים).
פרויקט קהילה נגישה – הפרויקט מופעל דרך העמותה.

העמותה פועלת כיום במבנה השייך לעמותה. למבנה אולם הרצאות, חדרים המשמשים את הנהלת העמותה, חדרים המשמשים לפעילות פנאי לנכים וכן חדרים המושכרים לעמותת אק"ם ולאגודה למלחמה בסרטן. העמותה פועלת כל יום (מלבד ימי שישי וראשון) בשעות הבוקר (מ-10:00--15:00) ובשעות אחר הצהריים (מ-16:00--19:00).

נסיבות הקמתה של העמותה ומימונה

העמותה היא צעירה ופועלת שנתיים בלבד (רשומה החל משנת 2003 ברשם העמותות). הרעיון להקמת העמותה הגיע מיוזמה פרטית של קבוצת נכים בסכנין, שהרגישה שצורכיהם מבחינת השירותים, אינם מסופקים בצורה משביעת רצון וכי רק הם עצמם יוכלו לקדם את האינטרסים שלהם בצורה טובה. בתחילה, התארגנה קבוצה של 15 נכים אשר נפגשו מדי פעם ותכננו פעילויות שונות. בהמשך הגיעה הקבוצה למחלקה לשירותים חברתיים בעיר סכנין וקיבלה ייעוץ וליווי של עובד סוציאלי במטרה להקים עמותה. הקבוצה עברה קורס פעילים בתמיכה כספית של ג'וינט ישראל והקימה עמותה רשומה.

בשנה הראשונה השתמשה העמותה במועדון קשישים בעיר לישיבות או בבתי החברים אך חברי העמותה דחפו להקמת מקום משלהם. באמצעות תרומות של אנשי העיר הם הצליחו לשפץ מבנה ישן ולהקים לעצמם בית מרשים לפעילותם. העמותה מתקיימת בעיקר מתרומות של בני היישוב, דמי חבר, דמי שכירות מן האגודה למלחמה בסרטן ואק"ם ומדמי השתתפות בקורסים אותם מעבירה העמותה.

הישגי העמותה

העמותה היא הגוף הראשון, מלבד שירותי הרווחה בעיר, שמספק שירותים לנכים בסכנין והיא אף מהווה מוקד אזורי. העמותה הצליחה לצמצם פערים בהשכלת הנכים, לשלבם בפעילויות פנאי, להעלות את דימום העצמי ואת תדמיתם בעיני החברה הסובבת. בפרק זמן של שנתיים הצליחה העמותה להגדיל את מספר חברי העמותה מ-15 בעת הקמתה, ליותר מ-100 חברים, והשכילה לשתף פעולה עם עמותות נוספות (אק"ם והאגודה למלחמה בסרטן). בזכות שיתוף הפעולה בין העמותה למחלקה לשירותים חברתיים בעיר, מעבירה האחרונה תכניות שונות לאוכלוסיית הנכים דרך העמותה.

קשיים בהם נתקלת העמותה

הקושי בו נתקלת העמותה הוא לוגיסטי ונובע מהיעדר הכשרה ניהולית לחברי הנהלת העמותה, דבר המקשה על הנעת העמותה קדימה. תכנון ויזום של פעולות נופל על כתפי מספר מועט של חברי הנהלה. קושי משמעותי אחר הוא כלכלי. העמותה חשה בחסרונם של כספים שיצעידו את העמותה קדימה ויאפשרו את הרחבת פעילותה. חברי העמותה חשים תסכול על כי עד היום לא הצליחו לגייס כספים מקרנות או ממוסדות ציבוריים. לדבריהם אחת הסיבות לכך היא כי אין מישהו מומחה בנושא שיעשה עבודה זו.

פרויקט "יאסמין" – כפר ריינה

מטרות הפרויקט

פרויקט "יאסמין" נועד לתת מענה לצורכיהן של בחורות ונשים נכות בכפר ריינה. נשים אלו הן רווקות אשר רואות בנכותן את הסיבה לחוסר יכולתן להקים משפחה. הנשים הנכות מרגישות בדידות, חסך בחיי חברה, פנאי ובידור. הן חוו יחסים בעייתיים עם משפחותיהן בשל היותן מובטלות וחסרות תעסוקה וכן בשל רגשות הריקנות שנחוו על ידן. נשים אלו מיעטו לצאת מבתיהן בשל רגשות בושה.

תחומי הפעילות

במסגרת הפרויקט מתקיימים מפגשים שבועיים של הקבוצה. פעם בשבוע מתקיים מפגש של קבוצה טיפולית בה לוקחות רק חלק מן הנשים הנכות. מטרת המפגשים היא לספק תמיכה, הבנה, חום, קבלה ועזרה בבעיות אישיות וחברתיות. הטיפול נועד לשיפור הדימוי העצמי והגופני של הנשים. במפגש השבועי הנוסף לוקחות חלק כל הנשים בקבוצה ואופיו של המפגש הוא חברתי ומשימתי. במפגשים אלה עולים נושאים אישיים וחברתיים אשר נוגעים ישירות או בעקיפין למשתתפות. הקבוצה מהווה מקור כוח ותמיכה לנשים ומקום בו הן יכולות לשתף בחוויות, תחושות, רגשות וקשיים המלווים אותן כנכות. הקבוצה מקיימת פעילות שוטפת הכוללת, בין היתר, השלמת השכלה (קרוא וכתוב, וקורסים לימודיים נוספים), קורסים בנושאים שונים (מלאכת יד, עזרה ראשונה, חימר, עברית ועוד) ואירועים מיוחדים כמו טיולים וימי כיף אשר בהן משתתפות נשים נכות נוספות אשר אינן לוקחות חלק בפעילות השוטפת. האחריות על העבודה הארגונית מוטלת על הנשים הנכות בסיועה הצמוד של העובדת הסוציאלית המלווה את הקבוצה מאז היווסדה (ראו בהמשך). כיום הקבוצה מונה כ-40 בחורות נכות, מתוכן 20 בחורות פעילות ביותר אשר מהוות את הגרעין של הפרויקט. הקבוצה מהווה קבוצה חברתית אשר חברותיה נפגשות גם מעבר לפגישות הקבועות (ביקורים בבתיים אחת של השנייה ימי הולדת ועוד).

נסיבות היווצרותו של הפרויקט ומימונו

הפרויקט הוקם בשנת 2000 מתוך יוזמה של עובדת סוציאלית ביישוב ריינה. במהלך שיחה עם אישה נכה בת 42 בשם יאסמין, אשר הייתה מרותקת לביתה רוב הזמן, עלו קשיים שונים עמם התמודדה ותחושותיה לגבי היותה אישה נכה בחברה הערבית. העובדת הסוציאלית הבינה שלא מדובר במקרה פרטי והחלה באמצעות עובדים סוציאליים נוספים לארגן רשימה של נשים נכות באזור. לאחר שגובשה רשימה זו החלה העובדת הסוציאלית במאמצים להקמת קבוצה שתורכב מנשים אלו. המשימה לא הייתה קלה ונדרשו ביקורי בית רבים לשכנוע הנשים עצמן ובני משפחותיהן בחשיבותה של הקמת קבוצה זו. הקבוצה שהתגבשה נקראה בשם "יאסמין" לזכרה של יאסמין שנפטרה באותה תקופה. לאחר גיוס המשתתפות עברה העובדת הסוציאלית לשלב מתקדם: בדיקת צרכים, קשיים, חששות, מטרות ותקוות של הנשים. בשלב הבא עבדה הקבוצה יחד עם העובדת הסוציאלית על גיבוש מטרות ובניית תכנית עבודה.

הרשות המקומית היא הגוף המממן העיקרי של הפרויקט. הרשות אפשרה לעובדת הסוציאלית להשתמש במועדון הנשים שבכפר לפעילות השוטפת וכן מימנה את שכרם של המדריכים שהעבירו קורסים במסגרת הפרויקט. הנחיית הקבוצה נעשתה על ידי העובדת הסוציאלית במסגרת עבודתה

במחלקה לשירותים חברתיים אך גם על חשבון זמנה הפרטי. בנוסף הצליחה הקבוצה להשיג תרומה ממתנ"ס הכפר הסמוך – עין מאהל, שלקח על עצמו את האחריות התקציבית עבור אחת הפעילויות.

הישגי הפרויקט

הנשים הנכות, יוצאות מבתיהן להשתתף בפעילויות חברתיות חיצוניות ופנימיות של הפרויקט. הן העשירו את חייהן, אשר קודם לכן סבבו סביב מטלות ביתיות בלבד. הפרויקט תרם להטבה במצבן הנפשי של הנשים הנכות, הוביל לשיפור בדימוי העצמי שלהן, פיתח בהן תחושת חיוניות והוביל אותן להעצמה אישית.

קשיים בהם נתקל הפרויקט

הבעיה המרכזית היא בעיית התקציב. לכל אורכו, הפרויקט מלווה בקשיים תקציביים. קיים קושי נוסף, הבא לידי ביטוי במאבק המתמשך להביא יותר נשים נכות להשתתף בפעילות השוטפת.

עמותת אלשפאעה ואלרחמה – כפר קרע

מטרות העמותה

העמותה הציבה לעצמה כמטרה את שיפור מעמד הנכים ביישוב ובאזור; העלאת המודעות בקרב האוכלוסייה הכללית לצורכי הנכים; שילוב הנכים בקהילה הרחבה; שיפור הדימוי העצמי של הנכים והעצמתם; מתן אפשרות לנכים ליהנות מפעילויות פנאי ובידור ופיתוח חוגי העשרה ולמידה לנכים, במיוחד לאלו מביניהם שהם דלי אמצעים.

העמותה פונה בעיקר למבוגרים בעלי נכויות שונות: בעלי מוגבלות פיזית, חירשים, עיוורים ואילמים. העמותה היא עמותה רשומה ברשם העמותות ומונה כ-120 חברים קבועים, אך היא מספקת שירותים חד-פעמיים לנכים נוספים. כל העובדים של העמותה עושים זאת בהתנדבות (למעט איש האחזקה של המקום).

תחומי הפעילות

מועדון חברתי - המועדון מהווה מקום מפגש לנכים, בו הם יכולים לקבל תמיכה וייעוץ וכן מקום תמיכה לבני המשפחות אשר נהנים אף הם משירותי המועדון. יצוין שכל פעילות העמותה מתורגמת לשפת הסימנים בנוכחות חירשים.

פעילויות העשרה – העמותה מספקת מגוון של חוגי העשרה (שחמט, טניס שולחן, מחשבים ועוד), חוג להכרת הארץ, קורסים שונים (מלאכת יד, אומנות אסלאמית, יצירת שעוני קיר) וכן קורסים בשפת הסימנים.

הנגשה של שירותי דת - העמותה החלה בתרגום לשפת הסימנים של דרשות יום השישי במסגד בכפר, דבר שהביא חירשים מכל האזור להשתתף בתפילות. בנוסף מאפשרת העמותה עלייה לרגל למכה ב"עומרה" (חאג' קטן) לאחר שהנכים נבדקים על ידי רופאים מתנדבים בסבסוד העמותה, ותוך קשר שהעמותה יצרה עם בתי חולים במכה.

חדר כושר לנכים ומוגבלים – לרשות העמותה עומד חדר כושר המצויד באופן חלקי במכשירים המשמשים לאימון נכים.

הקמת קבוצת קט-רגל לחירשים – הקבוצה מונה חירשים בגילאי 16-35. הקבוצה משחקת בליגה של קבוצות חירשים בארץ (קבוצות יהודיות וערביות).

הוצאת עלונים – העמותה מוציאה לאור עלונים ודוחות שנתיים על פעילות העמותה שמיועדים הן לנכים והן לכלל הקהילה.

תכניות מגירה – לעמותה תכניות נוספות כמו קורסי שחייה לנכים, חוג כלכלת בית, סדנא לרפואה משלימה, קורס להכרת המחשב ועוד.

העמותה פועלת בבניין השייך לעמותה אשר מונגש לנכים. היא פועלת כל יום (מלבד יום שישי) מבוקר עד ערב, אך עיקר הפעילות היא בשעות אחר הצהריים.

נסיבות הקמתה של העמותה ומימונה

בתחילת דרכה של העמותה היו מטרותיה שונות (טיפול ושמירת בתי הקברות בכפר) וכלל לא פנתה לאוכלוסיית הנכים, אולם בעקבות אירוע אישי שפקד את אשתו של מקים העמותה, עלה הצורך במתן מענה לקשיים עמם מתמודדים הנכים. בשנת 1997 הוסיפה העמותה למטרותיה גם הספקת ציוד לנכים. עם הזמן התרחבה פעילותה של העמותה והיא פתחה קבוצת קט-רגל לחירשים אותה אימן מייסד העמותה. בהמשך כאשר החלה העמותה לתת מענה לצרכים נוספים של נכים, הנסיבות הכתיבו את שכירותו של בניין נוסף עבור הציוד הפרא-רפואי שהלך וגדל עם הזמן.

בשנה וחצי הראשונות לפעולתה של העמותה לא נוצר קשר עם המחלקה לשירותים חברתיים ביישוב אולם בשל הרצון להרחיב את הפעילויות למען הנכים נוצר קשר עם מנהל המחלקה במטרה לבנות מועדון חברתי לנכים. הקשר הפך עם הזמן לקשר בונה וחיובי הבנוי על שיתוף פעולה בין שני הגופים. בשלב מסוים תושב הכפר תרם לעמותה דונם אדמה והעמותה החלה בגיוס תרומות להקמת מבנה שיעמוד לרשותה. בני הכפר נרתמו למפעל הן בכסף והן בעבודה. השלמת הבית היווה נקודת מפנה וקשר קפיצה לפעילותה של העמותה.

כיום העמותה ממומנת מתרומות של התושבים, מתמיכה כספית של הרשות המקומית ומחלקת הרווחה, מגביית דמי חבר ומתשלום סמלי מן המשתתפים בקורסים השונים. בנוסף קיבלה העמותה אבזרים שנתרמו על ידי הקרן למפעלי שיקום – המוסד לביטוח לאומי.

הישגי העמותה

העמותה מהווה כתובת לכל האוכלוסייה הנכה, בין אם בסיפוק מענים מידיים לנכים זמניים וקבועים ובין אם בשיקום חברתי ותעסוקתי בטווח הארוך. פעילות העמותה ככלל והפעילות הספורטיבית בפרט תרמה לשיפור הדימוי ולהגברת הביטחון העצמי של הנכים. העמותה אף מקלה על התמודדותם של משפחות הנכים.

העמותה הצליחה ליצור שיתוף פעולה עם המחלקה לשירותים חברתיים באזור, קשר שמנוצל להגדלת אוכלוסיית הנכים הנהנים משירותי העמותה ולהגברת רווחתם של הנכים.

קשיים בהם נתקלת העמותה

הקושי המרכזי בו נתקלת העמותה הוא קושי כלכלי. העמותה חוששת ממצב בו יפסקו או יתמעטו התרומות של האוכלוסייה.

מתוך סקירת הפרויקטים שלעיל מצטיירת תמונה חיובית על יכולתן של עמותות שהוקמו על ידי נכים ולמען נכים ובני משפחותיהם להביא לשיפור במצבם, הן מבחינת יחסה של הסביבה, הן מבחינת העשרת חייהם והן מבחינת שיפור היכולת לנוע ולהשתלב בקהילה. אולם, אין ספק, שהתרומה המשמעותית ביותר, עליה מעידים הנכים, היא שינוי תדמיתם ודימוים העצמי מאנשים אשר היו שרויים במצב משברי עקב נכות מלידה או כתוצאה מתאונה למצב של מציאת עניין ומשמעות לחייהם. על תמונה ורודה זו מעיב בעיקר הקושי הכלכלי עמו מתמודדות העמותות, המתבטא בתכניות שאינן מיושמות בשל מחסור תקציבי ובחשש מפני פגיעה ביכולתם לפעול בעתיד ללא תזרים מזומנים קבוע ומובטח.

מסמך זה נועד לשקף את מצבם של הנכים בחברה הערבית בישראל על היבטיו השונים ולזהות הזדמנויות ומנופים לשינוי.

אחד מקווי המתאר הבולטים בתמונה הוא הדימוי העצמי הנמוך שיש לנכים בעיני עצמם ובעיני החברה הערבית. לכך מתווספים הדעות הקדומות והסטריאוטיפים הקיימים ביחס לנכים. הנכה תופס את עצמו ונתפס על ידי הסביבה כחלש. לעיתים קרובות נתפסת המוגבלות כמשהו מביש, המשפיע לא רק על הנכה אלא גם על משפחתו, עד כדי הימנעות מלסייע לנכה בשל אי-רצון להיחשף. חיזוקה של משפחת הנכה יועיל הן ליחסיה עם הנכה והן להתמודדותם המשותפת עם הסביבה.

בעוד שאיפה היא שהיחס לנכה יהיה כאל אחד האדם, כשווה, הרי שכיום בחלק מהמקרים זוכה האדם הנכה, ליחס של חמלה, או של דחייה והשפלה. לפי דיווחי הנכים - הגופים המטפלים, מוסדות ורשויות מקומיות שותפים, לעיתים, ליחס זה. ובכך מוסיפים קשיים שונים הבאים לידי ביטוי באי-אספקת מידע, ובתפיסה שהנכים אינם מהווים מוקד כוח ולכן אין צורך להתייחס ולטפל במצוקותיהם.

בהתמודדותם של הנכה ובני משפחתו בחיי היומיום בולט הצורך במידע. יתרה מכך בולט המחסור הקיים במידע בשפה הערבית, במרכזי מידע, בייעוץ ובהכוונה בשפה הערבית. אי-נגישותו של המידע לגבי הזכויות, אפשרויות הטיפול, גורמי הסיוע וכד' מהווה בעיה מרכזית שעלתה מזוויות שונות בדוח זה. הנגשת המידע לנכה ובני משפחתו תהווה נדבך מרכזי בהעצמתם של הנכים ובני משפחותיהם.

בעיה מרכזית נוספת שעלתה בחריפות היא אי-הנגישות הפיזית של היישוב הערבי. המבנה הטופוגרפי של חלק מן היישובים מקשה על נייחות מן היישוב ואליו, המחסור בהסעות אך גם ובעיקר אי-הנגישות של מוסדות בתוך היישוב (למשל בנקים וקופות חולים), מדרכות ומעברים שאינם מותאמים לנכים, ואף לעיתים בתייהם של הנכים עצמם שאינם מותאמים לצורכיהם, מקשים ולעיתים הופכים את ההשתלבות וההתניידות הפיזית של הנכים בתוך היישוב לבלתי אפשרית. לעיתים תכופות שירותים קיימים המוצעים לנכה אינם נגישים עבורו ולמעשה הנכה אינו יכול ליהנות מן הסיוע המוצע. אחת הדרכים המרכזיות שיאפשרו לנכים לשפר את מצבם מצד אחד ולהשתלב ולקחת חלק בחיי היישוב מצד שני הוא הנגשה של היישוב. מודל המכוון למטרה זו הוא "קהילה נגישה" אשר כבר מיושם בשמונה יישובים ערביים.

מבחינת השירותים המיועדים לטיפול בנכים, הרי שעל פי המיפוי, אין די בקיים כיום. אזורים מסוימים בארץ אינם מכוסים מבחינת השירותים, כאשר המצב החמור ביותר הוא באזור הנגב. הדבר בא לידי ביטוי הן במחסור החמור במידע ובגופי אספקת מידע, הן ביועצים והן במספר ובמגוון השירותים. גם כיסוי הנכויות השונות הוא בעייתי, הנכות המטופלת ביותר ביישובים הערביים היא הפיגור השכלי. ניתן להסביר זאת בכך, שאלה שירותים המעוגנים בחוק. לעומת זאת אנשים עם נכויות פיזיות ונפגעי נפש, הפרעות (התנהגות, תקשורת, תפקוד, אוטיזם) זוכים ליחס דל ולמיעוט גופים מטפלים. עוד עלה מהדוח כי לחירשים חסרים שירותים והם נזקקים לסיוע נרחב יותר.

גם כאשר קיים רצון טוב ומשאבים לסייע לנכים, אחד המכשולים הקיימים בדרך לטיפול בנכים הוא אי-הידיעה על קיומם. בהקשר זה יש לציין כי בחלק מן הרשויות המקומיות הערביות אין מידע שלם על הנכים ביישוב. אחת הסיבות לכך היא תת-איתור והסתרת הנכים. קיימת בעיה נוספת המקשה על איתור נכים הקשורה למיעוט שירותי אבחון בשפה הערבית, בעיקר אבחון של מוגבלויות למידה והתנהגות. בהנחה כי שיעורי מוגבלות זו דומים לחברה היהודית הרי שקיימת קבוצה שלמה של ילדים ומבוגרים שלא אותרו ואובחנו כנכי למידה והתנהגות.

מבחינה מגדרית אנו רואים פער בתוך אוכלוסיית הנכים. הנשים הנכות הערביות סובלות אף יותר מן הגברים במובנים של תדמית ויחס מצד החברה. אם משפחות מסוימות מתביישות בבן משפחה נכה, הרי שהמצב חמור אף יותר כאשר מדובר בבת משפחה נכה. הנשים הנכות מבודדות חברתית, פעמים רבות הן נשארות ספונות בביתן ואינן יוצאות, הן מחמת הבושה האישית, הן בשל לחץ משפחתי והן בשל חוסר רצון מצד המשפחה לסייע להן לנוע ביישוב. בתרבות בה יש חשיבות רבה למשפחה, מהווה נכות הנשים מכשול בפני הקמת תא משפחתי. נכותן יחד עם חוסר יכולתן, במקרים רבים, להקים תא משפחתי משל עצמן מעצימים את התחושות האישיות הקשות ואת דימוין העצמי הירוד. בנוסף סובלות חלק מן הנשים הנכות מקשיים הנובעים מאי-ידיעת קרוא וכתוב, דבר המגביל את נגישותן למידע ומגביר את תלותן בקרובים, בסביבה ובגופים המטפלים.

מבחינת הנשים הבדואיות הנכות בנגב, התמונה עגומה אף יותר הן בשל התרבות הבדואית, אשר כמעט אינה מאפשרת כלל ניידות לנשים נכות והן בשל מחסור של שירותים באזור.

המפתח לשיפור מצבם, כולל, מבחינת הנכים, דרכים שונות: הגברת המודעות ושינוי מעמד הנכה בחברה; העצמת הנכים; חיזוק המשפחות; הנגשת מידע והנגשה פיזית; פיתוח שירותים; יצירת פורומים וקואליציות ותיאום בין השירותים השונים.

בשנים האחרונות, מתפתחת מגמה חיובית בחברה הערבית, לפיה נכים לוקחים אחריות על מצבם ומקימים עמותות וארגונים לסייע לעצמם. אך הדרך של נכים המעוניינים להתארגן לפעולה אינה פשוטה. אחד החסמים הקיימים הוא הקושי להתארגן לקבוצה או לעמותה. הקושי מתבטא הן בחוסר ידע כיצד לעשות זאת, בחסרונה של יד מכוונת ומייעצת, מחסור תקציבי ולעיתים חסך בתמיכה מוראלית. במקומות בהם נצפו התארגנויות מוצלחות שנועדו לסייע לנכים, קיבלו הנכים בשלב הבנייה סיוע מטעם הרשות המקומית או מחלקת הרווחה. הסיוע התבטא הן בסיוע מקצועי בהקמת העמותה והן בסיוע כספי (בין אם בסיוע תקציבי ישיר ובין אם במימון עקיף). תרומה נוספת להצלחה נבעה משיתוף פעולה בין ארגונים ומוסדות המסייעים לנכים.

על אף התמונה שהצטיירה עד כה ביחסה של החברה הערבית לנכים בקרבה, ניתן לראות בעשור האחרון ניצנים של שינוי מצד גורמים פורמליים וולונטריים. קיימות רשויות מקומיות שרתמו עצמן למאמץ לסייע לנכים בתחומים שונים, להנגיש את היישוב, ולפעול למען שילובם של הנכים בחברה. מתפתחות יוזמות והתארגנויות של נכים, בעיקר מקומיות, שנועדו להיטיב את מצב הנכה בתחומים שונים. בהקשר זה יש לזכור כי חלק ניכר מן החברה הערבית פונה לסיוע במשאבי המשפחה (הקרובה והמורחבת) והפנייה לגורמים מוסדיים פורמליים ולהתארגנויות מקומיות היא מגמה שמתפתחת והולכת בעשורים האחרונים אך עדיין לא מושרשת בחברה הערבית.

תהליכי המעבר מתרבות הנשענת על המשפחה (הקרובה והמורחבת) כאחד מעמודי התווך, לתרבות המפנימה את ההכרה כי ניתן ורצוי להקים גם התארגנויות שלא על בסיס משפחתי אלא על בסיס גורמים מאחדים אחרים, כמו הנכות המשותפת, והצורך להיטיב את מצב הנכים - אינם פשוטים.

גוינט ישראל בשיתוף עם משרדי ממשלה, רשויות מקומיות, עמותות של נכים למען נכים וגורמי מימון יפעלו בשנים 2006 עד 2010 להנעת התהליכים שיביאו לשיפור מצבם של הנכים בתחומים השונים, חיזוק הנכים כמחוללי שינוי, השתלבותם בקהילה, וקידום החברה הערבית כחברה מכלילה ומאפשרת.

אבו עסבה, ח'אלד וקראקרה אמירה, "מיפוי וניתוח פרויקטים בתחום שיקום נכים בקרב האוכלוסייה הערבית בישראל", מכון מסאר למחקר, תכנון וייעוץ חברתי, אפריל 2005.

אבו עסבה ח'אלד, קראקרה אמירה ושריתח פאתנה, "נתונים למיפוי פרויקטים בתחום שיקום נכים בחברה הערבית", מכון מסאר למחקר, תכנון וייעוץ, אפריל 2005.

אבו שרקייה נאיף ואגבריה מאג'ד, "צרכים, עמדות ותפיסות של נכים בני 21+ ובני משפחותיהם בחברה הערבית: ממצאים מקבוצות מיקוד", משרד "אל-ריאדה", אפריל 2005.

איגרת הג'וינט בישראל, "תכנית לאנשי מקצוע נכים ושאינם נכים: עמית לעמית", גיליון מס' 23, תשרי תשס"ו, ספטמבר 2005.

אפרתי רות, "סקירת השירותים לנכים במגזר הערבי", מכון הנרייטה סאלד, אפריל 2005.

הדעה הרווחת – ביטאון האיגוד הישראלי לרווחה חברתית, "תכנית לאנשי מקצוע נכים ושאינם נכים: עמית לעמית", גיליון מס' 37, ספטמבר 2004.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, הודעה לעיתונות, 2 באוקטובר 2005. באתר www.cbs.gov.il

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ישראל במספרים 2004, ירושלים, תשס"ה-2005.

לוסיה ראויה וסנדלר-לף אביטל, "תיאור הפרויקט 'קהילה נגישה' בחברה הערבית בישראל מצב קיים ואפשרויות לעתיד", היחידה לנכויות ושיקום, ג'וינט ישראל, מאי 2005.

סנדלר-לף אביטל ולוסיה ראויה, "תיאור פעילות היחידה לנכויות ושיקום בג'וינט ישראל בחברה הערבית בישראל", היחידה לנכויות ושיקום, ג'וינט ישראל, מאי 2005.

פארס, אמין, "הנכים בחברה הערבית – מנקודת מבט נותני השירות", איקונומיק אנליסיס ייעוץ הדרכה ומחקרים, אפריל 2005.

שטרוסברג נורית, "סקירת ספרות על מוגבלות בחברה הערבית בישראל", מאירס-ג'וינט מכון ברוקדייל, אפריל 2005.

נספח 1: מיפוי פרויקטים⁴³

הערות	הגוף המפעיל את הפרויקט ומימונו	מהות הפרויקט	אוכלוסיית היעד	שם הפרויקט	יישוב
	מרכז אבחון ושיקום מקצועי נצרת בניהול הקרן למפעלי שיקום.	התכנית כוללת השלמת לימודים, הכשרה מקצועית, הכנה ושילוב בעולם העבודה.	נוער בגילאים 14-21 הנמצאים במסגרת ביי"ס מוכר.	שיקום נוער חדש.	נצרת
הפרויקט פועל משנת 1996. הנשים זוכות לשכר הוגן ואף גבוה יחסית למקצועות אחרים.	מרכז השיקום.	הפרויקט מכשיר נשים נכות לעולם התעסוקה, במקצוע נדרש. ההכשרה עומדת בדרישות משרד התמ"ת, והנשים נדרשות לעמוד במבחנים בהתאם לדרישות המקובלות במקצוע. הנשים מופנות על ידי: המוסד לביטוח לאומי, הלשכה לשירותים חברתיים, לשכות התעסוקה, משרד הביטחון ובאופן עצמאי.	נשים נכות מגיל 18.	הכשרה מקצועית: סיעות לקשישים.	
	מרכז השיקום. מימון: קרן פיתוח שירותים בביטוח לאומי, אוני' חיפה ומרכז השיקום.	הפרויקט מאפשר לנשים להשתלב בשוק העבודה. הנשים מופנות על ידי: המוסד לביטוח לאומי, הלשכה לשירותים חברתיים, לשכות התעסוקה, משרד הביטחון ובאופן עצמאי.	נשים נכות.	הכשרה מקצועית: מזכירות, מינהל משולב- הנהלת חשבונות ומזכירות.	
הפרויקט פועל משנת 2000.	מרכז השיקום נצרת.	המכון מעניק שירותי שיקום באמצעות מחשבים ומאפשר השתלבות נכים בשוק התעסוקה במקצועות טכנולוגיים נדרשים. הנכים מופנים על ידי המוסדות השונים וכן פונים באופן עצמאי.	לנכים הזקוקים לשילוב בעבודה ושיפור באיכות החיים.	מכון קרטן.	
הבחורות אשר עברו במרכז את ההכשרה, מכינות כיום בעצמן את האוכל המוגש במסגרות של המרכז שיקום.	מרכז השיקום נצרת.	קורס טבחות.	מיועד לבחורות נכות עם השכלה נמוכה שאינן יכולות לעסוק בתחומים המצריכים מיומנויות קוגניטיביות או בתחומים עתירי ידע.	סדנת אירוח וגסטרונומיה.	

⁴³ ח'אלד אבו עסבה, אמירה, קראקרה ופאתנה שריתח, "נתונים למיפוי פרויקטים בתחום שיקום נכים בחברה הערבית", מכון מסאר למחקר, תכנון וייעוץ, אפריל 2005.

הערות	הגוף המפעיל את הפרויקט ומימונו	מהות הפרויקט	אוכלוסיית היעד	שם הפרויקט	יישוב	
	עמותת א-רביע.	מטרת העמותה היא הקמת מועדון חברתי לנכים. המועדון נחשב לבית שבו יכול הנכה לשהות בשעות היום. כיום מארגנת בעיקר פעילויות חברתיות.	בעלי נכות פיזית, בעיקר מבוגרים.	עמותת א-רביע.	נצרת	6
הפרויקט הצליח לאגם עבודה של עמותות, לגייס נכים והורים לנכים ולגייס אנשי מקצוע מתחומים שונים כחברים בועדת ההיגוי.	הפרויקט הארצי מופעל על ידי רשת המתנ"סים. ממומן על ידי תקציבים ייעודיים המועברים ממשרד הרווחה מהגיוינט ומהרשויות. מנוהל על ידי הלשכה - האגף הקהילתי.	פרויקט מקומי שהינו חלק מפרויקט ארצי, ומטרתו שיפור הנגישות: פיזית, משאבים, שירותים וכו'. הוקמה קבוצת תפעול מנציגי עמותות שפועלות בתחום (נכים והורים לנכים) שעברו קורס הכשרה בסיסי בתחום הנכויות, העלאת המודעות לנושא וכו'. הקבוצה ארגנה פעילויות פנאי שונות לנכים. כן הוקמה ועדת היגוי המורכבת מנציגי הארגונים העוסקים במתן שירותים לנכים.	אוכלוסיית הנכים בנצרת.	פרויקט קהילה נגישה.		7
לפרויקט יש חשיבות וייחודיות בקידום תרבות של שיתוף פעולה על בסיס אזורי.	הלשכה לשירותים חברתיים.	המטרה היא שיקום חברתי ונפשי. יותר מ-18 משתתפים בסדנא של מלאכת יד פעמיים בשבוע.	עיוורים בכפר.	מועדון אזורי לעיוורים.	כפר ריינה	8
	הלשכה לשירותים חברתיים	מטרות: שיפור דימוי עצמי, הקמת "קבוצת לחץ" וקבוצת תמיכה שתעזור בשיפור והעלאת המודעות בנושא בקרב הקהילה הרחבה. כ-20 בחורות נפגשות פעם בשבוע ועוברות סדנאות בתחומים שונים למשל סידור פרחים ומלאכת יד.	נשים נכות רווקות (מעל מגיל 24) אשר הנכות הפיזית היא הסיבה להישארותן רווקות.	פרויקט לנשים עם נכות פיזית יאסמין.		9
הפרויקט התחיל בספטמבר 2005. הבחורות מהוות גרעין חיוני להמשך הפעילות של העמותה. הן משתפות פעולה עם הנהלת העמותה, משתתפות בפעילויות שונות של העמותה ומנסות לגייס עוד אנשים לפעילויות שלהן.	עמותת כפר קאסם לחירשים. המימון העיקרי הוא מתרומות ועבודת התנדבות של הצוות.	כיום יש 6 בחורות שלהן פוטנציאל למנהיגות, אשר מהוות את הגרעין ועוברות הדרכות, והכשרה למנהיגות. הבנות עוסקות בין היתר בהעלאת המודעות במספר תחומים הנוגעים לחייהם של חירשים.	בחורות חירשות בגילאים 16-20, אשר מוכרות כחברות במרכז החינוכי התרבותי של העמותה.	עמותת כפר קאסם לחירשים: פרויקט מנהיגות צעירה.	כפר קאסם	10
זה הפרויקט העיקרי של העמותה והמוצלח ביותר.	עמותת כפר קאסם לחירשים. המימון העיקרי: תרומות, ועבודה התנדבותית של הצוות.	אבחון וייעוץ מקצועי אינדיבידואלי לילדים חירשים מהישוב. זהו מרכז העשרה בלתי פורמאלי. נערכים קורסי העלאת המודעות בקרב ההורים, סיפוק מידע בנושאים שונים, הצגת טכנולוגיה חדשה לחירשים. התלמידים מקבלים תכניות העשרה וסיוע בלימודים.	כל ילדי כפר קאסם החירשים.	מרכז חינוכי תרבותי לחירשים.		11

הערות	הגוף המפעיל את הפרויקט ומימונו	מהות הפרויקט	אוכלוסיית היעד	שם הפרויקט	יישוב		
					כפר קאסם	12	
פרויקט של מט"ח. פרויקט חדש וחדשני ועד כה לא נבדקה מידת הצלחתו אך הוא מראה על יזמות ופתיחות לרעיונות חדשים.	עמותת כפר קאסם לחירשים. המימון בעיקר: גיוס תרומות, ועבודה התנדבותית של הצוות.	פרויקט חדשני בו חירשים וותיקים חונכים חירשים צעירים יותר.	חרשים בעלי ותק במועדון עם חרשים בעלי קשיים או חרשים צעירים יותר.	חירש למען חירש וסטודנט למען חירש.			
					חיפה	13	
המועדון קיים 25 שנים. חמישה אחוזים מן האוכלוסייה שמקבלת שירות מהאגודה הם ערבים.	מופעל על ידי האגודה למען העיוור ולמניעת עיוורון. ממומן על ידי משרד הרווחה, השירות לעיוור.	במפעל יש קבוצה של 24 אנשים ביניהם 5 ערבים. במפעל עוסקים במלאכת יד, עבודות הרכבה שלאחר מכן משווקים. ההפניה למפעל נעשית דרך הלשכה לשירותים חברתיים, מרפאות, קופות חולים, מהשירות לעיוור, באופן עצמאי, חבר מביא חבר.	עיוורים מבוגרים ערבים ויהודים.	האגודה למען העיוור ולמניעת עיוורון בחיפה "מפעל תעסוקתי" לעיוורים.			14
						15	
	האגודה למען העיוור.	תמיכה לעיוורים, ייעוץ הדרכות והכוונה.	עיוורים מבוגרים - יהודים וערבים תושבי חיפה.	האגודה למען העיוור ולמניעת עיוורון בחיפה קבוצות תמיכה.			
	עמותת נד"א ותמיכה של מחלקת הרווחה והעירייה.	המועדון מהווה מקום מפגש לנכים. במסגרתו יש חוגים ופעילות חברתית נוספת.	נכים מעיר הכרמל (דאליה ועוספיה). מהשירות נהנים כ- 250 נכים.	עמותת נד"א: נכי דאליה אל-כרמל מפעילה מועדון חברתי.	עיר הכרמל (דאליה ועוספיה)	16	
	עמותת נד"א.	חלק מהקורסים מיועדים לנכים שלא השלימו את השכלתם, ובמיוחד לנשים שאינן יודעות קרוא וכתוב. ואילו חלק אחר מיועד לנכים (גברים ונשים) המעוניינים להשתמש במחשב.	נכים בגילאים יותר מגיל 18.	קורסים שונים כגון: הכרת המחשב, קרוא וכתוב ועוד.			17
המסע הצליח לגייס תלמידים להתנדב בפעילויות השונות של העמותה.	בליווי העמותה בשיתוף הגיוינט, עמ"ן (עיר מנדבת נוער). המימון בעיקר מהגיוינט ומתרומות.	נכים מבוגרים, החברים בעמותה יוצאים במסע הסברה לתלמידים בנושא נכויות, עורכים מפגשים עם התלמידים, ומדברים על חשיבות קבלת האחר והשונה.	מיועד לתלמידי בתי ספר רגילים.	קבלת השונה.			18
עד היום הצליחו להנגיש שתי קופות חולים ושני בנקים.	הפרויקט מופעל על ידי החברה למתנ"סים בשיתוף לשכות רווחה והגיוינט.	פרויקט ארצי שמופעל ביישוב. כיום עיקר העבודה היא הנגשה פיזית. נמצאים בשלב גיוס פעילים.	לכל הנכים מכל הסוגים ובכל הגילאים.	פרויקט קהילה נגישה בדאליה אל-כרמל.			

הערות	הגוף המפעיל את הפרויקט ומימונו	מהות הפרויקט	אוכלוסיית היעד	שם הפרויקט	יישוב	
		זהו חלק מפרויקט ארצי. הגרעין נבנה לפני כשנה. בהדרגה והנחיה ע"ש שיקום מהמחלקה לשירותים חברתיים ומנהל המתנ"ס ביישוב. הקבוצה נפגשת פעם בשבוע, עוברים הנחיה והדרכה בסדנא על ידי יועץ ארגוני. מטרת המפגשים היא לאגם כוחות ולמסד את הקבוצה. קיימת מחשבה לרישום הקבוצה כעמותה.	קבוצה של נכים והורים לילדים נכים שהם פעילים עם פוטנציאל למנהיגות.	פרויקט קהילה נגישה בטמרה: קבוצת פעילים.	טמרה	19
הקבוצה מגובשת מאוד וקיימת תחושת מחויבות חזקה של החברים לקבוצה.	הפרויקט מופעל על ידי הלשכה לשירותים חברתיים בשיתוף המתנ"ס ובמימון החברה למתנ"סים והגוינט.	המועדון מאתר נכים, מזמן אותם, מאבחן ועוד. במועדון מתקיימת פעילות פנאי וחוגים: קרמיקה, מלאכת יד ועוד. המועדון פתוח שלושה ימים בשבוע בשעות אחר הצהריים.	מיועד לנכים פיזית בגילאי 18 ומעלה.	מועדון חברתי.		20
המועדון הוקם לפני כ-4 שנים. הנכים מרוצים מהשירות.	מופעל על ידי הלשכה לשירותים חברתיים וממומן על ידי משרד הרווחה בשיתוף המוסד לביטוח לאומי.	הוצאת נפגעי נפש ממסגרות סגורות ושילובם בקהילה על ידי שיקום חברתי וקהילתי. הפרויקט מכשיר מתנדבים (אנשים בריאים) אשר נפגשים עם החולים. בנוסף עוברים המתנדבים סדנא שנועדה להכרת המחלה, לרכישת כלים להקשבה, לרכישת אמון של החולים בהם, קבלת האחר ועוד.	נפגעי נפש מבוגרים.	פרויקט עמיתים.		21
פרויקט ארצי המופעל במספר יישובים. היישוב הערבי היחיד השותף הוא טמרה.	מופעל על ידי הלשכה לשירותים חברתיים וממומן על ידי משרד הרווחה בשיתוף המוסד לביטוח לאומי.	חוגים חינוך לנפגעי נפש: חדר כושר, מחשבים, קרוא וכתוב, סידור פרחים.	נפגעי נפש מבוגרים.	חוגים המופעלים על ידי המתנ"ס לנפגעי הנפש במסגרת פרויקט עמיתים.		22

הערות	הגוף המפעיל את הפרויקט ומימונו	מהות הפרויקט	אוכלוסיית היעד	שם הפרויקט	יישוב	
	מופעל על ידי החברה למתנ"סים בשיתוף הלשכה לשירותים חברתיים ובמימון משרד הרווחה, החברה למתנ"סים והגוינוט.	חלק מפרויקט ארצי שמטרתו העלאת המודעות לכל מה שקשור בנכויות, הנגשה פיזית וחברתית (פנאי ותרבות, תעסוקה). בשלב א': גובשה קבוצה של נכים והורים לילדים נכים ונעשתה עבודה על זהות עצמית, רכישת כלים להעצמה ולמנהיגות. בשלב ב': עברה הקבוצה קורס של מתן כלים לניהול עמותה. כיום הקבוצה עובדת כעמותה לכל דבר, כסניף של עמותת אלי"ן הארצית מזה כשלוש שנים. הקבוצה חושבת בעתיד לצאת מתחת לכנפי אלי"ן ולעבוד כעמותה עצמאית. העמותה מהווה מרכז מידע לנכים באזור, מסייעת במתן אבזרי-עזר, שיעורי עזר, קייטנות קיץ, סדנאות להורים, הרצאות, ימי כיף ועוד. העמותה מהווה כתובת לכל הנכים באזור. נהנים משירותיה כ-150 חברים נכים.	12-10 נכים והורים לילדים נכים.	קהילה נגישה באזור אום אל-פחם.	אום אל-פחם	23
חלק מפרויקט ארצי שנותן מענה ספורטיבי לאנשים עם צרכים מיוחדים. יש עוד קבוצה אחת בארץ הדומה לקבוצה הזאת, והיא הקבוצה של תל אביב שהקבוצה משחקת מולה.	מופעל על ידי החברה למתנ"סים כחלק מפרויקט "חממות אולימפיות".	הילדים עברו קורס הכשרה לקראת הכניסה לקבוצה. הם מתאמנים פעמיים בשבוע במגרש כדורגל של היישוב. חברי הקבוצה רכשו אמון בעצמם וביטחון עצמי. מוכנים למשחקים נגד קבוצות אחרות. מגיעים לאימונים בצורה מסודרת על פי לוח הזמנים שנקבע להם.	פרויקט זה מיועד לילדים הסובלים משיתוק מוחין בגילאי 9-16 שנים. המסוגלים לשחק כדורגל בצורה טובה, עם ביטחון עצמי גבוה.	קבוצת כדורגל לנכי שיתוק מוחין (CP).		24
הקבוצה מתאמנת בו זמנית עם הקבוצה של הנכים, כך נוצרת הזדמנות שחברי כל קבוצה יעזרו לחברי הקבוצה האחרת.	מופעל על ידי החברה למתנ"סים כחלק מפרויקט "חממות אולימפיות".	מתאמנים פעמיים בשבוע. המגמה להגיע לשחק באולימפיאדת הנכים, 2008 בסין.	עיוורים שלהם כושר גופני ויכולת לשחק.	קבוצת כדור שער לעיוורים.		25
הקורס הסתיים לפני כשנתיים.	הופעל על ידי המתנ"ס.	קורס טיפוח הגוף בן 15 מפגשים אותו העבירה קוסמטיקאית (מומחית בטיפוח ויופי) לבנות שהופעתן החיצונית מוזנחת וההיגיינה שלהן ירודה עקב המחלה.	בחורות נפגעות נפש בגילאים 18-25 שנים.	טיפוח חן לבנות נפגעות נפש.		26

הערות	הגוף המפעיל את הפרויקט ומימונו	מהות הפרויקט	אוכלוסיית היעד	שם הפרויקט	יישוב	
	העמותה מפעילה את הפרויקט.	לעמותה מספר פעילויות: מרכז מידע, מתן שירותים, ייעוץ ועוד. כן מפעילה העמותה פרויקטים ספציפיים כמו: קורס המועבר על ידי מדריכה שיקומית שמיועד לנשים עיוורות, חלקן נשואות, בגילאים 35-50. הקורס נועד להקניית כלים לשימוש במטבח, באזורי אוכל, בהכנת אוכל, בשימוש באש ועוד. משירותי העמותה נהנים כ-150 אנשים בכל האזור.	עיוורים בכל אזור המשולש.	עמותת טהא חוסיין לעיוורים.	אום אל-פחם	27
הפרויקט מופעל כשנה.	מופעל על ידי אנוש ובמימון אנוש (משרד הבריאות).	במועדון 25 בחורות המקבלות תמיכה, הדרכה על ידי אנשי מקצוע (עו"סים, פסיכולוגים) ועוברות קורסים שונים.	בחורות חולות נפש בגילאים 18 ומעלה.	מועדון בנאת בלדנא (בנות עירנו).		28
	מרכז הכשרה ושיקום מקצועי בבאר שבע.	הכשרת נשים לטיפול בפעוטות.	נשים ערביות בדואיות צעירות.	מטפלות לגיל הרך.	באר שבע	29
	מרכז הכשרה ושיקום מקצועי בבאר שבע.	משתתפות 15-25 נשים.	נשים בדואיות ערביות ממספר יישובים בדואיים.	מפעל מוגן רב-נכותי (נכויות פיזיות ונפשיות).		30
	עמותת ינאביע לטיפול הנכים ביפע במימון העמותה ותמיכת המועצה המקומית, מחלקת הרווחה.	העמותה מפעילה מועדון חברתי שמונה כ-65 חברים נכים גברים ונשים. פעילות המועדון היא יומיומית. הפעילות כוללת הרצאות, ימי כיף, פנאי ובידור במועדון ומחוצה לו. מצליחים לארגן נסיעות לחו"ל וימי כיף ובריאות בארץ. העמותה פועלת בליווי עובד קהילתי מטעם מחלקת הרווחה שנותן ייעוץ ארגוני.		עמותת ינאביע (מעיינות) לטיפול הנכים ביפע.	יפע	31
הפרויקט קיים שנה ואמור להמשיך.	מפעילה ומתקצבת ע"י עמותת עו"סים שלום.	פרויקט משותף בין נכי העמותה לבין נכי רמת ישי שמאורגנים על ידי מחלקת הרווחה (פרויקט "קהילה נגישה" ביישוב). נערכים פעילות משותפת לשתיהן, ביקורי היכרות קבוצה אחת לשנייה, הרצאות משותפות, ימי כיף משותפים וכו'.	נכי יפע ונכי רמת ישי.	פרויקט של עמותת ינאביע בשיתוף עם מחלקת רווחה רמת ישי.		32

הערות	הגוף המפעיל את הפרויקט ומימונו	מהות הפרויקט	אוכלוסיית היעד	שם הפרויקט	יישוב	
	העמותה הוקמה בשנת 2002.	העמותה פועלת תחת הגג של ארגון הגג של הנכים בארץ. בתמיכה ובסיוע המחלקה לשירותים חברתיים, ותרומות.	העמותה מהווה כתובת לאוכלוסיית הנכים בעיר, כמרכז מידע וסיוע לנכים. העמותה שואפת להתרחב ולהכשיר נכים מבחינה תעסוקתית על מנת שיוכלו לצאת לשוק העבודה. תחומי הפעילות העיקריים: מרכז מידע, ייעוץ ותמיכה, חוגים ועוד. כיום העמותה מונה כ-120 חברים.	אוכלוסיית הנכים ביישוב ובעיקר נכים מבוגרים.	עמותת "אל-אמל" למען הנכה בסכנין.	33
	המועדון קיים כארבע שנים.	מופעלת על ידי מחלקת הרווחה בעיר בשיתוף פעולה עם עמותת אנוש המקומית. המימון: מחלקת רווחה, עמותת אנוש, משרד הבריאות והשתתפות עצמית.	החברים במועדון נפגשים לפעילות חברתית, חוגים: ספורט, מוסיקה, מלאכת יד וכו'. בתכנית להכשיר אנשים מבחינה תעסוקתית. המועדון פועל שלושה ימים בשבוע למשך 4 שעות כל פעם. המועדון מונה 18 חברים.	נפגעי נפש מאוזנים הנמצאים בקהילה. כיום יש רק גברים ויש מאמצים לשלב גם נשים במועדון.	מועדון אנוש בסכנין.	34
	הפרויקט, מאגם ומרכז בתוכו עבודה של אנשי מקצוע מומחים בתחום. אוכלוסיית נפגעי הנפש מטופלים במקום אחד. המרפאה קיימת כשש שנים.	פרויקט משותף של משרד הבריאות ומחלקת הרווחה והעירייה מימון: משרד בריאות (סל שיקום חולי נפש), מחלקת רווחה, קופ"ח כללית.	המרפאה הוקמה לאבחון, טיפול והפנייה לגורמים השונים הרלוונטיים בקהילה. המרפאה נתנה פתרונות לחולים בקהילה והקלה על מסעם הטיפולי והשיקומי של החולים וגם הקלה על עבודת אנשי המקצוע במסגרות השונות. משרד הבריאות הקצה רופא מומחה ומחלקת הרווחה הקצתה עו"ס מקצועי, קופ"ח כללית הקצתה את המקום.	נפגעי נפש מגיל 18 ומעלה.	מרפאה קהילתית לטיפול בנפגעי נפש.	35
	הרעיון מיושם במספר יישובים שהם שותפים לרעיון הכללי.	הקבוצה פועלת כיום כחלק מתאטרון אלגיואל בעזרת וליווי ומימון: אקז"ם והלשכה לשירותים חברתיים.	12 נשים וגברים יותר מגיל 18 בעלי פיגור קל, התארגנו בשנה שעברה והקימו קבוצת תאטרון בליווי עמותת אקז"ם (הסניף המקומי) ותאטרון אל גיואל המקומי של העיר סכנין. הקבוצה עברה הכשרה בתחום והיא מתאמנת בעזרת מלווה מקצועי בתאטרון אלגיואל. הקבוצה הציגה מחזה בכל היישובים השותפים לפרויקט הארצי.	נשים וגברים יותר מגיל 18 בעלי פיגור קל.	קבוצת תאטרון למפגרים.	36
	העמותה פועלת כשלוש שנים.	העמותה למען חולי הסרטן בסכנין בעזרת ובמימון האגודה למלחמה בסרטן ומחלקת הרווחה בעירייה. מופעלת על ידי עו"ס מהמחלקה ועל ידי מתנדבים.	עמותה זו פועלת כעמותת-בת של האגודה למלחמה בסרטן. העמותה נותנת מענה פרטני לחולים ולמשפחותיהם. העמותה היא הגוף העיקרי בעיר שמהווה כתובת לחולי סרטן בכל הקשור לזכויותיהם, הפניות, ייעוץ, הכוונה ועוד.	אוכלוסיית חולי הסרטן בעיר.	העמותה למען חולי הסרטן בסכנין.	37

הערות	הגוף המפעיל את הפרויקט ומימונו	מהות הפרויקט	אוכלוסיית היעד	שם הפרויקט	יישוב	
		המועדון מהווה מקום מפגש חברתי לעיוורים. מטרתו: שיקום העיוור בקהילה. המועדון הוא אזורי. המועדון מפעיל שירותים פרטניים, קבוצתיים וחוגים. בנוסף המועדון מפעיל חוגים של מוסיקה, למידת שפת ברייל, מלאכת יד וכו'. הפעילות של המועדון היא יומיומית עד השעה 13:00 חוץ מימי שישי וראשון. מספר העיוורים החברים המשתמשים בשירותיו הוא יותר מ-150 איש.	עיוורים למעלה מגיל 18 מכל האזור.	מועדון מועשר לעיוורים.	כפר כנא	38
		החברים במפעל מצליחים לעשות עבודות הרכבה מורכבות במיוחד כגון: הרכבות נרות ניאון, מדי מים וגם עבודות יותר קלות כמו אריזות למיניהן. חלק גדול מהנכים הגיעו לתקרת השכר שהם יכולים להשתכר מעבודות חיצוניות.	נכים (למעט מפגרים) ונפגעי נפש מגיל 18 ומעלה מכל אזור ואדי עארה.	מפעל שיקום מוגן.		39
		עיקר השירותים שהעמותה מספקת: אספקת אבזרי-עזר לנכים ופעילות חברתית שמתמקדת במועדון חברתי וכוללת חוגים, ימי כיף בארץ ובחו"ל, קורסים, פרויקטים ועוד. לעמותה ליווי של ועדת היגוי שמורכבת מאנשי מקצוע: מפקחת שיקום באזור, עו"ס מהלשכה לשירותים חברתיים, נציג הרשות המקומית, נציג ציבור ונציג מהעמותה. כיום נהנים מהשירותים כ-100 חברים נכים.	אוכלוסיית הנכים ביישוב והאזור.	עמותת אלשפאעה ואלרחמה.	כפר קרע	40
		מטרת הפרויקט היא חיזוק הקשר בין החירש למשפחתו ושיפור התקשורת ביניהם. בפרויקט כ-20 חירשים ומספר גבוה יותר של בני משפחה. הקבוצות נפגשות כל אחת לחוד פעמיים בשבוע ומקבלות הדרכה והכשרה על ידי מלווה מקצועי.	2 קבוצות: אחת של החירשים והשנייה של בני משפחותיהם.	קורס שפת סימנים לחירשים ובני משפחותיהם.		41
המועדון פועל מספר שנים, מספר חברי המועדון הולך וגדל עם הזמן.	מופעל על ידי עמותה מקומית לקידום העיוור בכפר כנא והאזור. במימון: העמותה, מחלקת הרווחה בכפר, קרן שיקום העיוור בקהילה ודמי חבר.					
הוקם בשנת 1987. מספר הנהנים מהשירות הולך וגדל. יש רשימת המתנה ארוכה של נכים הרוצים להיות חלק מהמפעל.	מפעילה מחלקת רווחה, במימון משרד הרווחה, וקרן מפעלי שיקום, משרד הבריאות.					
העמותה הוקמה בשנת 1998. המועדון החברתי הוקם בשנת 2000. משירות אבזרי-העזר נהנים נכים מכל האזור: ערבים ויהודים.	המימון: בעיקר מתרומות ומדמי חבר, סיוע מהרשות (תקציב לעמותה מקומית), מהלשכה לשירותים חברתיים (לפי מכסות), מקרן מפעלי שיקום, ועוד מקורות לפי הפרויקטים ואוכלוסיית היעד.					
הפרויקט חדש יחסית. לאחר סיומו ייעשה אומדן והערכה ובדיקת אפשרות לפיתוח הרעיון.	מופעל על ידי המועדון החברתי של עמותת אלשפאעה ואלרחמה במימון העמותה.					

הערות	הגוף המפעיל את הפרויקט ומימונו	מהות הפרויקט	אוכלוסיית היעד	שם הפרויקט	יישוב	
	עמותת אלשפאעה ואלרחמה.	הפרויקט נותן מענה לאוכלוסיית החירשים בכפר ובאזור אשר מקיימים את התפילה.	חירשים, תושבי כפר קרע והכפרים באזור (זכרים) המקיימים את מצוות התפילה של יום שישי.	תרגום ל שפת סימנים בפעילות השוטפת במועדון החברתי וגם בדרשות בימי שישי במסגד.	כפר קרע	42
הפעילות מתקיימת כשלוש שנים.	מופעל על ידי עמותת אלשפאעה ואלרחמה כחלק מפעילות המועדון החברתי.	כ-10 עיוורים (ביניהם נוער) אשר עוברים קורס שפת ברייל. העיוורים עוברים הדרכה אינדיבידואלית על ידי מדריך מקצועי שהוא עצמו עיוור. בנוסף העיוורים מקבלים עדכון, הדרכה והכוונה באמצעות שפת ברייל.	אוכלוסיית העיוורים.	קורס לימוד שפת הברייל.		43
הקבוצה פועלת כחמש שנים. והיא חלק מהליגה הארצית של כדורגל לחירשים.	עמותת אלשפאעה ואלרחמה.	12 חירשים יותר מגיל 18 בקבוצה של כדורגל. הקבוצה מתאמנת לפחות פעם בשבוע.	חירשים בעלי יכולת משחק מכפר קרע והאזור.	קבוצת כדורגל לחירשים.		44

נספח 2: משתתפי הפורום לקידום מעמד הנכים בחברה הערבית בישראל

אבו יונס פתחי	ראש המחלקה לשירותים חברתיים עיריית סכנין
ד"ר אבו עסבה חאלד	מנהל "מסאר" מכון למחקר, תכנון וייעוץ חינוכי
אבו עראר מוניר	רכז פורום חינוך מיוחד ערבי בדרום
אבו שרקייה נאיף	מכון אל ריאדה
אגבריה מאג'ד	מנחה אזורי בקהילה נגישה עובד סוציאלי שיקומי ומנחה קבוצות
איסמעיל שורוק	חוקרת ומנהלת פרויקט בריאות האוכלוסייה הערבית, מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל
אלבו ח'יר	מנהל המחלקה לשירותים חברתיים, מ.מ. שגב שלום
ד"ר אסטרין רות	קרן יד הנדיב
בייץ-מוראי שרית	מנהלת הקרן למפעלים מיוחדים, המוסד לביטוח לאומי
בן-שלום ירונה	מנהלת תכניות בכיר, היחידה לנכויות ושיקום, ג'וינט ישראל
ברנע תמרה	מנהלת היחידה לנכויות ושיקום, ג'וינט ישראל
דניאל נילי	מפקחת על שירותים תומכים בקהילה, אגף השיקום, משרד הרווחה
וייס אריאל	קרן יד הנדיב
חביב אריה	מנהל תכניות בכיר, פיתוח תכניות תעסוקתיות, תב"ת, ג'וינט ישראל
ח'ורי אברהים	מנהל מרכז שיקום אזורי מקצועי נצרת
ח'טיב עאדל	מנהל מתנ"ס בטמרה
אדריכל חיימוביץ שמואל	מרכז נושא נגישות בנציבות שוויון לאנשים עם מוגבלות
חמדאן עתאמנה רולה	מרכזת הקואליציה בנושא החינוך המיוחד בקרב ערביי ישראל בשתי"ל
יודיס ג'ין	סמנכ"לית בית איזי שפירא
ד"ר כנאענה חאתם	מנהל מרכז אלראזי לשיקום ילדים
לוסיה ראויה	רכזת פרויקט להעצמת נשים, עמותת א טופולה
מסארוה עסאם	מנהל מחלקת רווחה בכפר קרע
נאון דניז	מנהלת המרכז לחקר מוגבלויות ואוכלוסיות מיוחדות, מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל
נאמן יעל	מנהלת תכניות, תחום ילדים ובני נוער עם צרכים מיוחדים, אשלים
סנדלר-לף אביטל	ראש תחום חיים עצמאיים, היחידה לנכויות ושיקום, ג'וינט ישראל
ד"ר ספייה אמין	רופא, יזם ומנהל שירותי שיקום לנפגעי נפש
סרסור וחדה	יו"ר עמותת כפר קאסם ללק"ש
פארס אמין	מנהל איקונומיק אנליסיס ייעוץ, הדרכה ומחקרים כלכליים ומרכז "מוסאוא"
קלדרון קלייר	רכזת ארצית קהילה נגישה, המחלקה לנכים ואוכלוסיות מיוחדות, החברה למתנ"סים
קמינסקי שוש	מנהלת יחידה לפיתוח וקהילה בית איזי שפירא
ראפת חאג'י יחיא	מנהל מרכז השיקום טמרה
שטרוסברג נורית	חוקרת בכירה, מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל